

Міністерство освіти та науки України
Галицький фаховий коледж імені В'ячеслава Чорновола

Циклова комісія мовно-літературних
дисциплін

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему:

**Особливості редакторської підготовки навчального видання
(на прикладі підручника «Я досліджую світ» для учнів 2 і 4 класів)**

Виконала
студентка групи В-41
відділення комп'ютерних
та видавничих технологій
Макар Уляна Юріївна

Науковий керівник:
Доктор філологічних наук
Фінклер Юрій Едуардович

Оцінка _____

Тернопіль –2022

**Особливості редакторської підготовки навчального видання
(на прикладі підручника «Я досліджую світ» для учнів 2 і 4 класів)**

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РЕДАКТОРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ НАВЧАЛЬНОГО ВИДАННЯ	8
1.1. Поняття, сутність та функції навчальних видань	8
1.2. Структурні компоненти навчальних видань	17
1.3. Загальна характеристика роботи редактора над навчальним виданням	24
РОЗДІЛ 2. ЗМІСТОВО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ РЕДАКТОРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ ПІДРУЧНИКА «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	32
2.1. Зміст та завдання освітньої галузі та підручника «Я досліджую світ» для початкової школи	32
2.2. Підручникове забезпечення освітньої галузі «Я досліджую світ» для початкової школи	39
2.3. Напрямки роботи редактора над підручниками «Я досліджую світ» для початкової школи.....	47
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ РЕДАКТОРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ ПІДРУЧНИКА «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» ДЛЯ УЧНІВ 2 І 4 КЛАСІВ	59
3.1. Робота редактора над текстами підручника «Я досліджую світ» для учнів 2 і 4 класів	59
3.2. Робота редактора над позатекстовими компонентами підручника «Я досліджую світ» для учнів 2 і 4 класів	67
3.3. Робота редактора над художньо-технічним оформленням підручника «Я досліджую світ» для учнів 2 і 4 класів.....	76
3.4. Рекомендації стосовно оптимізації редакторської підготовки підручника «Я досліджую світ» для учнів 2 і 4 класів	81
ВИСНОВКИ.....	89
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	92

ВСТУП

Актуальність дослідження. Згідно з Державним стандартом початкової освіти, серед ключових компетентностей випускника Нової української школи постають громадянські й соціальні компетентності, що пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності та прав людини. Тому серед важливих завдань реформування системи освіти – виховати особистість, яка усвідомлює рівні права і можливості, поважає індивідуальні особливості інших осіб, уміє діяти в конфліктних ситуаціях, компетентна у всіх галузях суспільного життя, що визначає ключову роль навчальних видань у набутті цих компетентностей.

Закон України «Про освіту» декларує як мету освіти всебічний особистісний розвиток людини як найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, інтелектуальних, творчих та фізичних здібностей, формування цінностей та компетентностей, необхідних для успішної самореалізації, а також виховання відповідальних громадян, що здатні до свідомого вибору й спрямування своєї діяльності на користь суспільству й іншим людям та збагачення, на цій основі, інтелектуального та економічного, творчого та культурного потенціалу українського народу, підвищення рівня освіти громадян для забезпечення сталого розвитку України, її європейського вибору.

Державний стандарт початкової освіти, що був затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 року № 87, метою й завданням початкової освіти вбачає всебічний розвиток дитини, розвиток її талантів, здібностей, компетентностей і наскрізних вмінь, відповідно до вікових та індивідуальних потреб та особливостей, розвиток самостійності, творчості й допитливості, формування цінностей. Запровадження нового Державного стандарту початкової освіти, акцент на самостійне опрацювання матеріалу потребують підручничого забезпечення, зміст та оформлення якого спрямовуватимуться на формування ключових та предметних компетентностей сучасних молодших школярів.

У структурі навчальних предметів для сучасної початкової школи, спрямованих на формування ключових та предметних компетентностей

школярів, інтегрований курс «Я досліджую світ» належить до предметів, що забезпечують розуміння оточуючої дійсності. Тому сучасний підручник із цього предмету має винятково важливе значення у формуванні особистості дитини. В процесі формування ключових та предметних компетентностей сучасних школярів значну роль відіграють різні види текстів, вправ, ілюстрацій та інших змістовних компонентів навчальної книги «Я досліджую світ». Важливо, що навчальний матеріал курсу «Я досліджую світ» представлено через інтеграцію змісту природничої, громадянської й історичної, соціальної і здоров'язбережувальної, технологічної, інформатичної, елементів мовно-літературної та математичної освітніх галузей.

На сучасному етапі розвитку української школи оновлення змісту навчання передбачає якісні зміни в теорії і практиці навчального книговидання, так як суспільні та державні вимоги до якості освіти детермінують й нові вимоги до навчальної книги. Проте спеціальні дослідження засвідчують не завжди високу якість підручників для молодших школярів, серед них: невідповідність європейським стандартам, віковим та психологічним особливостям учнів, перевантаженість дидактичними матеріалами, відсутність спрямованості на набуття стимулів до навчання та ін. Відтак, актуальним є вивчення підруничкового забезпечення початкової школи з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» для початкових класів, оскільки автори стверджують, що подолали вказані методичні і практичні недоліки навчальних книг.

Загалом основна мета підручника «Я досліджую світ» для початкової школи – допомогти вчителю реалізувати зміст цього інтегрованого курсу, запроваджуючи на практиці сучасні підходи до навчання (компетентнісний, діяльнісний, особистісно орієнтований). При цьому, учителі отримують можливість досягнення таких цілей:

- реалізувати результати нового Державного стандарту з освітніх галузей, які інтегрує курс «Я досліджую світ», у процесі урочної діяльності;
- проектувати, добирати зміст і організовувати сучасний інтегрований урок з курсу «Я досліджую світ»;
- формувати ключові (наскрізні) та предметні компетентності учнів;

- використовувати сучасні, у тому числі інтерактивні засоби навчання;
- здійснювати формувальне оцінювання очікуваних результатів навчання учнів початкової школи;
- проводити діагностику освітніх результатів молодших школярів з курсу «Я досліджую світ», тощо.

Ступінь розробленості теми. Вітчизняна теорія і практика навчального книговидання має суттєві напрацювання. Змістовні дослідження учених радянської доби (В. Бейлінсон, В. Беспалько та Л. Занков, Д. Зуєв та В. Краєвський, І. Лернер й Є. Перовський, В. Цетлін та ін.) започаткували окремий напрям – теорію шкільного підручника. Психолого-педагогічні функції навчальних видань були досліджені такими вченими, як М. Бурда та Н. Буринська, Ю. Гільбух, О. Дусавицький і Г. Костюк, І. Лернер й В. Онищук, М. Ричик та Н. Тализіна, С. Якиманська та іншими. Засновником напрямку дослідження сучасного підручника для початкової школи є Я. Кодлюк. Проблеми інтеграції у підручникотворенні, висвітлюють у своїх працях С. Клепко, К. Гуз, М. Гриньова, Ю. Мальований, Л. Масол та ін.

Окремий напрямок дослідження складає підручникове забезпечення початкової школи з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» для початкової школи. Зокрема, авторами підручників і методичних посібників, наукових публікацій з цієї проблеми є О. Агеєва, Н. Андрук, І. Андрусенко, О. Антонов, Н. Барна, Бібік, І. Большакова, Г. Бондарчук, Н. Будна, О. Ващенко, М. Вашуленко, В. Вдовенко, О. Волощенко, Т. Воронцова, І. Гарбузюк, Т. Гільберг, Т. Гладюк, І. Грущинська, Т. Єресько, І. Жаркова, С. Забродська, І. Зарецька, О. Іщенко, О. Кліщ, М. Корнієнко, Н. Котелянець, О. Козак, С. Крамаровська, Л. Лисобей, Г. Ломаковська, Л. Мечник, Н. Морзе, Г. Остапенко, Н. Павич, В. Пономаренко, Л. Пономарьова, М. Пристінська, Г. Проценко, Й. Ривкінд, Л. Роговська, К. Романенко, Л. Романенко, С. Тарнавська, З. Хитра, О. Хомич, Н. Шост та ін.

Аналіз наукової літератури продемонстрував, що проблема редакторської підготовки навчального видання для початкової школи потребує поглибленого вивчення в аспекті підручникового забезпечення інтеграції навчання, що є

домінуючим в концепції «Нова українська школа». Але праці, в яких досліджувалася б робота редактора над навчальним виданням для початкової школи з курсу «Я досліджую світ», відсутні. Недостатність теоретико-практичного дослідження цього аспекту актуалізує проблему редакторської підготовки підручника «Я досліджую світ» для початкової школи. Це й зумовило вибір теми дипломної роботи: **«Особливості редакторської підготовки навчального видання (на прикладі підручника «Я досліджую світ» для учнів 2 і 4 класів)»**.

Об'єкт дослідження: підручник «Я досліджую світ» як видання для початкової школи.

Предметом дослідження є особливості роботи редактора над підручником «Я досліджую світ».

Метою дослідження є обґрунтування особливостей роботи редактора над навчальним виданням для початкової школи на прикладі підручника «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів.

Завдання дослідження:

1. Визначити поняття, види та структуру навчального видання.
2. Дати загальну характеристику освітньої галузі та підручничого забезпечення курсу «Я досліджую світ» для початкової школи.
3. Дослідити зміст та напрямки роботи редактора над підручниками «Я досліджую світ» для початкової школи.
4. Обґрунтувати роботу редактора над текстами підручника «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів.
5. Проаналізувати роботу редактора над позатекстовими компонентами підручника «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів.
6. Дослідити роботу редактора над художньо-технічним оформленням підручника «Я досліджую світ» для учнів 2 і 4 класів.
7. Розробити рекомендації стосовно оптимізації редакторської підготовки підручника «Я досліджую світ» для учнів 2 і 4 класів.

Методи дослідження: загальнонаукові (аналізу, синтезу, узагальнення, систематизації, типологізації, ретроспекції та ін.) і спеціальні (аналітичний,

порівняльний, типологічний, статистичний, контекстуальної інтерпретації, описовий та ін.), а також метод узагальнення.

Теоретичне значення дослідження полягає в визначенні сутності та функцій навчальних видань; характеристиці структурних компонентів навчальних видань; визначенні змісту роботи редактора над навчальним виданням; виявленні завдань освітньої галузі та підручника «Я досліджую світ» для початкової школи; аналізі підручничкового забезпечення освітньої галузі «Я досліджую світ» для початкової школи; дослідженні змісту та напрямків роботи редактора над підручниками «Я досліджую світ» для початкової школи.

Практичне значення роботи знайшло вияв в обґрунтуванні особливостей роботи редактора над текстами, позатекстовими компонентами та художньо-технічним оформленням підручника «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів, а також розробці рекомендацій стосовно оптимізації редакторської підготовки підручника «Я досліджую світ» для учнів 2 і 4 класів. Результати дослідження можуть використовуватися редакторами сучасних видавництв з метою удосконалення редакторської підготовки навчальних видань для початкової школи та студентами закладів вищої освіти в процесі підготовки до занять із редакторського аналізу і методики редагування.

Структура й обсяг дослідження. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів та висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дипломної роботи складає 98 сторінок, з яких основного тексту – 81 сторінка. Кількість використаних джерел становить 80 позицій.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РЕДАКТОРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ НАВЧАЛЬНОГО ВИДАННЯ

1.1. Поняття, сутність та функції навчальних видань

Конкретизація змісту освіти здійснюється в навчальних виданнях, які є джерелом знань та організації самостійної роботи учнів. Слід констатувати, що навчальне видання – це є видання систематизованих відомостей наукового чи прикладного характеру, викладених в зручній для вивчення й викладання формі. Це особливий тип видань, що створений у відповідній формі й покликаний допомогти широкому загалу користувачів (учню, студенту, аспіранту, викладачеві) в оволодінні конкретним навчальним предметом.

Навчальне видання – це «книга, яка містить основи наукових знань з навчальної дисципліни відповідно до цілей навчання, що встановлені програмою й вимогами дидактики» [2, с. 11]. В навчальному виданні втілюються основні компоненти змісту освіти: знання про природу та суспільство, техніку і людину, способи її діяльності та закони [63]. Воно може містити завдання, вказівки і методичні рекомендації [37]. Зовнішньою ознакою навчального видання являється зазначення рекомендаційного грифа міністерства, відомства, навчального чи наукового закладу на його вихідних даних, та проходження визначеного порядку рецензування [15].

Згідно з Державним стандартом України (ДСТУ 3017-95), навчальні видання поділяють на наступні види:

1. Підручник – навчальне видання з систематизованим викладом навчальної дисципліни (її розділу або частини), яке відповідає навчальній програмі й офіційно затверджене як таке.

2. Навчальний посібник – навчальне видання, що доповнює чи частково/ повністю замінює підручник і офіційно затверджене як таке.

3. Навчальний наочний посібник – навчальне видання, що містить допоміжні матеріали у вивченні, викладанні чи вихованні.

4. Навчально–методичний посібник – навчальне видання щодо методики

викладання навчальної дисципліни (її розділу або частини) чи методики виховання.

5. Практикум – навчальне видання з практичними завданнями і вправами, які сприяють засвоєнню набутих знань, вмінь та навичок.

6. Методичні рекомендації (методичні вказівки) – навчальне видання роз'яснень стосовно певної теми, розділу чи питання навчальної дисципліни/роду практичної діяльності з методикою виконання окремих завдань та певного виду робіт або заходів.

7. Навчальна програма – навчальне видання, яке визначає зміст, обсяг та порядок вивчення й викладання будь-якої навчальної дисципліни (її розділу, частини).

8. Курс лекцій – навчальне видання повного викладу всіх тем навчальної дисципліни, що визначені програмою.

9. Текст лекцій – навчальне видання викладу матеріалу конкретних розділів навчальної дисципліни.

10. Конспект лекцій – навчальне видання стислого викладу курсу лекцій чи окремих розділів навчальної дисципліни.

11. Хрестоматія – навчальне видання літературно-художніх, історичних творів та уривків з них, що є об'єктом вивчення навчальної дисципліни [19].

Найвідомішим різновидом навчального видання є підручник – це книга, що викладає основи наукових знань із певного навчального предмета відповідно до цілей навчання, встановлених програмою даного навчального предмета й вимогами дидактики. Підручник – це особлива дидактична система, що не лише розкриває зміст навчання, але є специфічною моделлю процесу навчання. Це означає, що у підручника двоєдина суть. З одного боку, для переважної більшості учнів, це джерело знань, носій змісту навчання, а з іншого, засіб навчання, який володіє матеріальною формою, пов'язаною із змістом навчання та процесом засвоєння цього змісту [29, с. 70].

Д. Зуєв вважає, що «сучасний шкільний підручник – це масова навчальна книга, що викладає предметний зміст освіти і визначає види діяльності,

призначені шкільною програмою для обов'язкового засвоєння учнями з врахуванням їх вікових чи інших особливостей» [24, с. 58].

В. Беспалько ж вважає, що шкільний підручник – це педагогічна система, масова навчальна книга, що призначена для засвоєння школярами відомого обсягу інформації з певної галузі знання й для управління їх навчально-пізнавальною роботою в процесі засвоєння прийомів розумової та практичної діяльності [24, с. 47]. Підручник містить навчальну інформацію у вигляді предметних, наукових знань щодо способів діяльності, які входять у зміст навчання, й навчального матеріалу, що допомагає засвоєнню цих знань.

А. Фурман характеризує підручник як специфічну функціональну ланку у системі засобів навчання, виховання, освіти та самореалізації особистості. Його пріоритетами завжди мають бути цілісна психолого-педагогічна теорія (концепція) та створені на її засадах методологія та набір освітніх технологій, методик й технік навчальної роботи. На його думку, підручник – це:

- засіб прилучення особистості до культурного і духовного відродження української державності;
- система адаптованих до умов освітнього процесу знань, вмінь, норм та цінностей як невід'ємний атрибут людської діяльності, спілкування та вчинення;
- засіб моделювання паритетних взаєностосунків між вчителем і учнем в процесі спільної діяльності;
- чинник інтелектуального, соціального, психосмислового і духовного розвитку особистості;
- стимул творчої самоактивності й самореалізації індивідуальності;
- спосіб бачення світу та самого себе у контексті загальнолюдської культури [72].

Я. Кодлюк, враховуючи сучасний рівень розвитку педагогічної науки та стан педагогічної практики й місце в цьому процесі навчальної книги, вважає, що шкільний підручник – це такий вид навчальної літератури, який репрезентує знання й види діяльності з конкретного навчального предмета, відповідно до державних стандартів освіти і вимог навчальної програми із врахуванням

особливостей цього предмета (його домінуючої функції), типу школи і вікових особливостей учнів й будується на засадах домінуючої концепції навчання [32].

При цьому, Я. Кодлюк виділяє такі найважливіші характеристики сучасного підручника:

- підручник як носій освіти і засіб навчання;
- підручник як уособлення єдності змістової й процесуальної сторін навчання;
- технологічність навчальної книги й взаємозв'язок викладання та учіння з орієнтацією на провідні концепції процесу навчання [31].

Значна кількість проаналізованих джерел засвідчує, що їх автори в основному дотримуються єдиної думки у тім, що підручник – це книга, де системно викладається матеріал із певної галузі знань, відповідно до сучасного рівня розвитку науки. Переконливіше сформульовані характеристики підручника, що вказують на його відповідність змісту навчальної програми, бо «саме підручник має бути головним ретранслятором цілей, завдань, змісту освіти, методів і принципів їх реалізації» [29, с. 71].

Підручник – ядро системи засобів навчання, тому є ціла теоретична система розроблення підручників. Це теорія підручника, що спирається на вікову й педагогічну психологію, на досягнення психологічної науки та, особливо, на психологію сприймання. Зараз стоїть питання не лише підручника, а навчального комплексу, до якого, окрім підручника, входять засоби навчання, які доповнюють підручник: посібники та дидактичні матеріали, словники, довідники й хрестоматії. У побудові змісту сучасного підручника використовують ідею «ядра» й «оболонки» підручника. «Ядро» – це матеріал, що є стабільним і незмінним та покликаний служити школі до 10 років. Друга частина може змінюватися та оновлюватися з часом [15, с. 123].

Підручник відіграє роль проекту як змісту освіти, так й навчального процесу, тому він виконує конкретні функції. Згідно з Д. Зуєвим, в шкільному підручнику не може бути нічого випадкового, що б не забезпечувало виконання певних освітніх завдань, які постають перед школою, та не допомагало б вчителеві їх реалізовувати [24, с. 51]. З цього боку варто розглядати функції

підручника, що різнобічно мають узгоджуватися не лише із системою навчального матеріалу та його обсягом, а й враховувати закономірності розвитку молодших школярів та їхні вікові можливості й потреби.

Відмітимо, що кількість функцій підручника не є сталою. В одних переліках їх нараховують близько 7, а в інших – до 22. Найчастіше вчені називають такі функції підручника: інформаційну та трансформаційну, функцію систематизації, закріплення й контролю, самоосвіти та інтегруючу, координуючу й розвивально-виховну (Д. Зуєв, В. Бейлінсон) [24]. Я. Кодлюк виділяє інформаційну (реалізується шляхом пред'явлення знань з конкретного навчального предмета та видів діяльності, націлених на їх засвоєння); розвиваючу (передбачає реалізацію засобами навчальної книги, що розвиває вплив на особистість школяра – розвиток психічних процесів, формування загальнонавчальних вмінь і навичок, розвиток здібностей); виховну (основне її призначення – належне відображення досвіду емоційно-ціннісного ставлення до дійсності); мотиваційну (спрямована на розвиток учнів інтелектуальних почуттів, позитивних мотивів вчення, пізнавальних потреб та інтересів) [32].

Функції шкільного підручника визначені дослідником проблем шкільного підручника Д. Зуєвим:

- мотиваційна, яка полягає у створенні стимулів до вивчення предмета (обґрунтування значущості досліджуваного матеріалу, яскраві і цікаві ілюстрації, приклади, оригінальні завдання та ін.);
- інформаційна функція – у забезпеченні дітей необхідною й достатньою інформацією, що формує їх світогляд та дає поживу для духовного розвитку й практичного освоєння світу;
- трансформаційна функція полягає в тім, що матеріал у підручнику змінюється із врахуванням дитячих вікових особливостей і дидактичних вимог та стає доступним для дітей, не виключаючи проблем у його творчому засвоєнні;
- систематизуюча функція реалізує вимогу обов'язкового систематичного й послідовного викладу матеріалу згідно з логікою навчального предмета;
- функція закріплення матеріалу й здійснення самоконтролю проявляється в тому, що підручник дає можливість повторного вивчення та самоперевірки

учнем правильності сформованих у нього понять, уявлень та образів, точності засвоєних правил, законів і висновків;

- інтегруюча функція полягає у допомозі учневі поєднати знання із суміжних наук або сам підручник є інтегративним курсом;
- координуючу функцію виконує тим, що сприяє залученню в процесі роботи над матеріалом підручника різноманітних інших засобів навчання (карт, ілюстрацій, діапозитивів, натуральні об'єкти);
- розвивально-виховна функція полягає у духовно-ціннісному впливі змісту підручника на дітей, формуванні у процесі роботи з ним таких якостей, як працьовитість, розумова активність та ін.;
- навчальна функція підручника проявляється в розвитку вміння та навичок, необхідних для самоосвіти: конспектування та узагальнення, виділення головного й логічного запам'ятовування [24].

На думку В. Лазаревського, підручник повинен забезпечувати такі педагогічні функції:

- загальноосвітню – тобто забезпечувати учнів знаннями методологічних принципів, діалектичними методами пізнання предмета та вмінням усвідомлено застосовувати ці знання й методи у навчально-пізнавальній діяльності;
- виховну – формувати світогляд та здібності до контролю і самоконтролю, самооцінювання й взаємодопомоги;
- розвивальну – розвивати пізнавальні потреби та позитивну мотивацію, цілеспрямовану активність й розвиток творчих якостей учнів [38, с. 77-78].

Функції сучасних підручників розглядаються і з точки зору використання для розвивального й виховуючого навчання: інформаційна, трансформаційна, систематизуюча, організація міжпредметних зв'язків, закріплення, самоконтроль та самоосвіта, організаційно-процесуальна, розвивальна й виховна. «Для навчальної літератури у цілому та для кожного її видання першочергове значення має встановлення взаємозв'язку й супідрядності функцій» [40, с. 123].

Вчений О. Жосан запропонував обґрунтувати схему інтегруючої й координуючої функцій підручника, наголошуючи саме на різноманітності зв'язків з іншими навчальними засобами. Автор розглядає зв'язок підручника з

методичною й довідковою літературою та технічними засобами навчання, з програмою та натуральними об'єктами для відтворення уявлень [24].

Однією з провідних дослідники називають функцію управління пізнавальною діяльністю школярів, що дає змогу учням на різних рівнях, згідно з цілями навчання й вимогами програми, засвоювати навчальний матеріал та отримувати можливість власного розвитку, освіти й виховання [37, с. 28]. Відтак, важливою функцією вважається здатність навчальної книги створювати умови для розвитку школярів, у зв'язку з чим її зміст має зорієнтуватися не так на засвоєння готових знань, як на їх пошук.

До іншої групи відносять функції підручника, які спрямовують і організовують діяльність учня початкової школи у процесі самостійної роботи: функція самоосвіти та планування, комунікативна, інтегруюча, координуюча й розвивально-виховна. Вони забезпечують підручнику роль засобу навчання й учіння. Так, функція планування самостійної діяльності реалізується у підручниках в матеріалі, що розкриває готовий план дій. Функція самоосвіти слугує формуванню вмінь та навичок самостійно доповнювати свої знання та застосовувати їх. Мова йде про формування навчальних вмінь (організаційних, практичних та інтелектуальних). Комунікативна функція сучасного підручника проявляється у діяльності учнів – процесі спілкування. Цілеспрямована діяльність учнів під керівництвом вчителя, формування різних її видів, надання їм допомоги в процесі діяльності протягом засвоєння навчального матеріалу, орієнтування в ньому й опори на нього у практичній діяльності, забезпечує функція закріплення і самоконтролю. Інтегруюча функція передбачає допомогу у відборі і засвоєнні знань, здобутих учнями у процесі різноманітних видів діяльності з різних джерел інформації. Координуюча функція забезпечує використання всіх засобів навчання, засвоєння додаткових відомостей із різних засобів інформації [64, с. 356-357]. Активне «формування важливих рис гармонійно розвинутої особистості забезпечує розвивально-виховуюча функція підручника» [74, с. 38].

До другої групи відносять організаційні функції, реалізація котрих забезпечує належне планування й проектування навчально-виховного процесу,

управління та контроль результатів навчання. Так, І. Лернер основною вважав функцію керівництва процесом засвоєння змісту освіти. На його думку, в нинішніх умовах підручник є основним носієм соціального досвіду, що втілений у відповідній моделі навчання. «Саме за умови чіткої організації цього керівництва підручник має змогу допомогти розв'язанню розвивально-виховного завдання навчання» [40, с. 165].

В підручниках для школи першого ступеня, що реалізують ідеї розвивального навчання системи Л. Занкова, Я. Кодлюк виділяє саме розвивальну функцію як провідну [33]. О. Савченко вважає провідними функціями підручників для молодших класів інформаційну, розвивальну та мотиваційну [61]. О. Жосан провідною вважає функцію керівництва пізнавальною діяльністю учнів [24]. С. Коваленко у ролі провідної виділяє розвивально-виховну функцію, тому що вона, на думку вченого, «поєднує всі інші функції підручника» [29, с. 73].

Виділені В. Бейлінсоном функції (трансформаційна, систематизуюча, узагальнююча, мотиваційна, контролююча та методологічна) можна об'єднати в окрему групу. Вони конкретизують та обслуговують інформаційну. Так, трансформаційна функція шкільного підручника поділяють на адаптаційну (забезпечення доступності) та мотиваційну (пробудження інтересу, розвиток пізнавальної активності). Вона пов'язана із переробкою знань, вміщених в підручник за принципом доступності. Систематизуюча й узагальнюючі функції спрямовані на забезпечення чіткої логічної послідовності викладу навчального матеріалу та його узагальнення на різних етапах засвоєння. Методологічна функція спрямована на забезпечення учнів методами пізнання, ознайомлення з загальними й специфічними видами і способами пізнавальної та практичної діяльності. Контрольно-корегуюча функція має на меті створення зв'язку «учитель-учень», формування в учнів ставлення до засвоєних знань та дійсності, формування системи цінностей особистості. Мотиваційна функція стимулює діяльність учнів молодшого шкільного віку до засвоєння знань й умінь, формує пізнавальні інтереси дітей [24, с. 78-79].

Дослідницею теорії шкільного підручника Я. Кодлюк поглиблено розуміння сутності провідних функцій підручника для початкової школи, при цьому виділено в якості останніх інформаційну, розвивальну, виховну та мотиваційну функції навчальної книги [33].

Так, однією із провідних у системі дидактичних функцій підручника є мотиваційна, виділення котрої «має сприяти посиленню усіх інших функцій підручника», які, в свою чергу, зміцнюватимуть мотиваційну. Як стверджує О. Ващук, навчальна книга повинна бути зорієнтована не на заучування понять, а сприяти формуванню в учнів мотивів учіння, навичок самостійної діяльності та відповідального і творчого ставлення до навчання [2, с. 104].

Матеріал підручника потрібно доповнювати додатковою інформацією, так як його зміст надто конспективний та знання, здобуті лише з нього, будуть обмеженими. Тому, окрім підручника, стали використовувати додаткові джерела, зокрема навчальні посібники. Навчальний посібник – це «книга, зміст якої повністю відповідає навчальній програмі або розглядає окремі теми навчального предмета; вона може містити емпіричний матеріал, який слугує закріпленню основного теоретичного матеріалу» [5, с. 9]. Матеріал посібника розширює межі підручника та містить додаткові, найновіші й довідкові відомості. До навчальних посібників відносяться: хрестоматії, словники, збірники задач та вправ, довідники і комплекти карт, таблиць тощо. Підручники й навчальні посібники сприяють формуванню у школярів навичок самостійної пізнавальної діяльності та самоконтролю, є засобом керівництва їх пізнавальною діяльністю [13, с. 242].

Останнім часом набувають широкого поширення навчальні методичні комплекси (НМК). Інформаційно-освітнє середовище НМК може включати: концепцію, робочі програми, систему підручників, що становлять ядро освітнього процесу і потужну методичну оболонку, представлену засобами забезпечення освітнього процесу. Методична оболонка може бути представлена посібниками і творчими зошитами, дидактичними матеріалами, словниками, багатоплановими методичними посібниками, книгами для читання, комплектами демонстраційних таблиць до предметних лінійх УМК, різними мультимедійними додатками (відео, програмне забезпечення для інтерактивної дошки і CD-ROM

диски та ін.), інтернет-підтримкою та ін. [24, с. 78].

Отже, зміст освіти докладно розкривається в навчальній літературі. До неї належать: шкільні підручники, книги для додаткового читання, навчальні посібники для учнів і вчителів, збірники тестів, хрестоматії, атласи, карти, довідники, словники, збірники завдань і вправ, навчально-методичні комплекти, робочі зошити та ін. В даний час все більш широке поширення набувають електронні носії інформації, електронні підручники. Програми навчальних предметів та навчальна література є найважливішим елементом змісту освіти та організації процесу навчання.

1.2. Структурні компоненти навчальних видань

Підручник відіграє значну роль у навчанні молодших школярів в Новій українській школі. В ньому зафіксовано обсяг знань, вмінь та навичок, які належить засвоїти в процесі навчання. Сучасний підручник виступає особливим дидактичним об'єктом, що водночас є носієм змісту освіти, форм фіксування її різних елементів та проектом навчального процесу. У ньому реалізується змістовна й процесуальна сторони навчання у їх органічній єдності, тому що зміст освіти й процес навчання взаємопов'язані.

Цілі освіти, навчальна програма предмета та дидактична теорія ставлять певні вимоги до сучасних підручників: доступність, точність, висока науковість, ясність та яскравість викладення змісту, його практична спрямованість і міжпредметні зв'язки [29, с. 72]. Підручник має бути одночасно стабільним (забезпечувати рівновагу між компонентами змісту й відносну сталість основних наукових теорій) та мобільним (мати можливість введення нових елементів знань не порушуючи основи) [2, с. 138].

Підручник вважається сучасними науковцями (І. Лернер, О. Савченко) моделлю цілісного процесу навчання. У зв'язку з цим, в ньому мають бути відбиті основні складові цього процесу – діяльність вчителя (викладання), діяльність учня (учіння) і зміст виучуваного (навчальний матеріал). Підручник, як модель процесу навчання, знаходить своє відображення в змісті навчальної

книги (підручник – це основний носій змісту початкової освіти) й у дидактичній організації навчального матеріалу (як засобі навчання) [61].

О. Стадник пише, що в ролі носія змісту освіти, навчальна книга повинна репрезентувати основні його елементи: знання, уміння й навички, досвід творчої діяльності та емоційно-ціннісне ставлення до світу. Водночас в підручнику, який учені вважають засобом навчання (для вчителя й для учня), доречно відобразити методичні підходи до вивчення матеріалу та форми організації навчальної діяльності школярів; формувати засобами підручника вміння молодших школярів працювати із навчальною літературою. Повноцінно репрезентувати в сучасному підручнику зазначені складові можна лиш за умови реалізації в процесі його створення відповідних психологічних, дидактичних й методичних основ [64, с. 360-361].

О. Пометун детально описує характеристики шкільного підручника, які є підґрунтям для прогнозування структури навчальної книги:

- підручник повинен реалізовувати такі цілі навчання, які можуть діагностуватися у реальному масштабі навчального часу;
- створювати підручник необхідно за модульним типом як сукупність завершених тематичних блоків;
- підручник повинен забезпечувати варіативність змісту навчання;
- у підручнику має бути презентована система вправ, що необхідна й достатня для оволодіння навчально-пізнавальною діяльністю;
- підручник має містити відповідний певному вікові учнів мотиваційний компонент;
- структура та зміст підручника повинні співвідноситись з прийнятою в дидактичному процесі системою управління;
- підручник повинен бути зорієнтованим на можливість його використання в умовах інформаційної технології навчання;
- зміст підручника повинен враховувати навчальні й вікові можливості школярів (особливості мотивації, інтереси та темп засвоєння, навчальне навантаження тощо) [55, с. 92-93].

Важлива роль відводиться підручнику у стимулюванні інтересу школярів до навчального предмета. Особливу увагу цьому питанню приділяють в своїх роботах І. Артьомова. Дослідником визначені вимоги до навчальної книги, яких автору слід дотримуватися, щоб зміст був цікавим. Відповідно, підручник з певного навчального предмета має:

- надавати учням пояснення у доступній і цікавій формі про важливість навчальної інформації, яку вони здобувають протягом вивчення предмета;
- створювати умови для стимулювання розумової активності: знання не даються у «готовому» вигляді, а учні повинні їх здобувати;
- вчити учнів самостійно формулювати відповіді;
- застосовувати образний виклад навчального матеріалу, зокрема формувати абстрактні граматичні поняття за допомогою малюнків;
- робити навчальний матеріал більш різноманітним;
- забезпечувати посиленість навчального змісту для учнів певного віку, але при цьому він не повинен бути надто легким для засвоєння [2, с. 55-56].

Системотворчими компонентами концепції навчальної книги слугують психологічні основи, які акумулюють в собі всі інші – дидактичні та методичні. Їх значущість зумовлена необхідністю реалізувати в підручнику особистісно-діяльнісний підхід до навчання, тобто забезпечити продуціювання у молодших школярів не тільки знань (когнітивний компонент) та відповідних вмінь (операційний), але і сформувати систему цінностей (аксіологічний), а відтак, забезпечити набуття школярами життєво важливих компетентностей.

Необхідна умова якісного підручника – це відображення в його змісті й структурі основних етапів процесу навчання – засвоєння навчального матеріалу і його застосування на практиці. Йдеться про те, щоб в змісті навчальної книги передбачити матеріал, що призначений для сприймання молодшими школярами; розробити завдання на аналіз предметів та явищ, на виділення істотних ознак та властивостей (з метою забезпечення усвідомлення виучуваного), на порівняння, узагальнення, класифікацію і встановлення причинно-наслідкових зв'язків тощо (що сприяють осмисленню сприйнятої інформації), що загалом слугують

розумінню навчального матеріалу, а, у кінцевому рахунку, і його закріпленню (тобто запам'ятовуванню) [15].

Структура підручника включає у себе текст, як головний компонент, та позатекстові, допоміжні компоненти (Д. Зуєв [24]). Всі тексти поділяються на тексти-описи, тексти-розповіді, тексти-міркування. До позатекстових компонентів відносять: апарат організації засвоєння (запитання й завдання, пам'ятки або інструктивні матеріали, таблиці й шрифтові виділення, підписи до ілюстративного матеріалу та вправи); власне ілюстративний матеріал; апарат орієнтування, який включає передмову, примітки, додатки, зміст та покажчики.

Текст є важливим структурним компонентом сучасного підручника. Він реалізує вимоги типової освітньої програми [71] та являється основним носієм навчальної інформації, й також виконує мотиваційну функцію. При цьому виділяють основний, додатковий та пояснювальний тексти [31].

Основний текст підручника містить дидактично відпрацьований, відповідно до типової освітньої програми, навчальний матеріал, який підлягає засвоєнню. Так, в підручниках для початкової школи переважна більшість основних текстів представлена навчально-пізнавальними статтями, котрі включають в себе характеристики найважливіших явищ, фактів і понять [63, с. 11]. Окрім цього, основні тексти містять навчальні матеріали для формування у дітей емоційно-ціннісного ставлення до світу та інструментально-практичні тексти, що сприяють застосуванню знань на практиці. В основному тексті підручників для 1-4 класів вміщено сучасні дидактичні прийоми, які сприяють мотивації вивчення навчального матеріалу.

Я. Кодлюк в сучасних підручниках виділяє тексти предметно орієнтовані, інструментально орієнтовані і ціннісно орієнтовані [32]. На її думку, «в умовах особисто орієнтованого навчання існує потреба збільшити питому вагу інструментально орієнтованих текстів, так як знання про способи пізнавальної й практичної діяльності (правила, алгоритми, вправи) є базою для вироблення вмінь та навичок, а також – збагатити зміст підручника ціннісно орієнтованими текстами та емоційно-насиченим матеріалом, що є умовою формування у школярів молодших класів ціннісного ставлення до світу» [32, с. 59].

Чільне місце в підручниках для початкової школи відводиться додатковому тексту, який доповнює і поглиблює основний текст. Додатковий текст спрямований на посилення наукової доказовості та підвищення емоційного навантаження підручника. У якості додаткового тексту подається цікава у пізнавальному плані інформація, або відомості про те, що учні частково знають із свого досвіду. Така інформація дає можливість з іншого боку розглянути об'єкти, предмети та явища, які стали буденними, відтак сприяє поглибленню знань у контексті окресленої проблеми. Важливим є те, що інформація додаткового тексту є джерелом знань, тому спостерігається її відходження за межі програми. Починаючи з другого класу, в сучасних підручниках вводяться додаткові тексти у вигляді рубрики («Сторінка для допитливих», також «Зверни увагу!», або «Бібліотечка дослідника» чи «Це цікаво») [65]. Додаткові тексти підручників, які подаються в цих рубриках, за змістом близькі до основного тексту та містять різні види роботи із ним.

Додаткові тексти (такі як документи, статистичні відомості, уривки з художньої та науково-популярної літератури) містять позапрограмовий матеріал та призначені для загального ознайомлення. Зважаючи на це, додатковому тексту властиве чітке розмежування (з використанням різних шрифтів, кольорів тощо) основного й додаткових текстів, що сприяє його мотиваційній функції [15, с. 124]. Відкривши підручник, кожен учень має чітко розуміти, який навчальний матеріал йому необхідно вивчити, а з яким він може лише ознайомитися. Зазначене стосується й пояснювальних текстів (примітки, пояснення, словники тощо).

Важливою складовою підручника являється апарат організації засвоєння навчального матеріалу. Його основне призначення – це навчити дитину вчитися та сформувати уміння самостійно здобувати знання. На думку О. Жосан, «апарат організації засвоєння підручника має бути інтегрований у технологію навчання, яку проектує і впроваджує вчитель. За таких умов структура уроку стає елементом творчості педагога, він спроможний обирати власну стратегію і методику навчання, а не лише йти за викладом матеріалу, запропонованим авторами підручника» [24, с. 102].

У сучасних підручниках апарат організації засвоєння знань забезпечує диференціацію, а тому і мотивацію навчання школярів молодших класів. Часто апарат організації засвоєння представлений у вигляді пам'яток, узагальнюючих таблиць, цікавих завдань та поліграфічних виділень. Важливе місце серед елементів апарату організації засвоєння матеріалу підручника займають навчальні завдання, за допомогою яких досягається цілеспрямована та продуктивна переробка навчального матеріалу підручника в свідомості школяра молодших класів, шляхом активізації його розумових й емоційних зусиль. Важливим є те, що ці завдання й запитання активізують процес запам'ятовування та привчають шукати необхідну інформацію. Апарат організації засвоєння знань в підручниках представлений рубриками «Відгадай загадки», «Зроби разом з батьками» та «Поміркуй»; «Дізнайся», «Перевір себе», «Практичне завдання» та ін. [23].

Мотивує і викликає інтерес в учнів початкових класів ілюстративний матеріал, що належить до позатекстових компонентів підручника та виділений іншим шрифтом. Важливо, що ілюстрація виступає наочною опорою мислення учнів, посилює пізнавальний, естетичний та емоційний аспекти навчального матеріалу підручника. В сучасних підручниках ілюстративний матеріал включає в себе не лише ілюстрацію, а й словесний її супровід – назву об'єкта, явища, предмета тощо. Крім цього, «цілісність ілюстрацій та їх зв'язок із іншими компонентами підручника забезпечує система посилань на них в самому тексті» [30, с. 43]. Ілюстративний матеріал конкретизує уявлення учня про об'єкт вивчення, а також являється опорою для мислительних дій та викликає інтерес до тексту.

Посилюють підручники для початкових класів також «завдання творчого характеру, що спрямовані на організацію пошукової діяльності молодших школярів» [58, с. 70]. Наприклад, завдання дослідницького характеру передбачають, зокрема, збір молодшими школярами відомостей про рідний край (рубрика «Будь дослідником» в сучасних підручниках із літературного читання мотивує учнів користуватися додатковою літературою та звертатися до попереднього матеріалу підручника для його закріплення, робити аналіз

вивчених творів. Рубрики «Здійснить пошук» та «Спостерігай», «Дослідить», «Поміркуй» та «З'ясуй» допомагає учням самостійно планувати хід роботи, відбирати матеріал для своїх дослідів та спостережень, висловлювати припущення, фіксувати результати й робити висновки [47; 48].

Оскільки всі структурні елементи підручника взаємопов'язані, то навчальні тексти в єдності з ілюстративним забезпеченням і художньо-технічним оформленням повинні не лише забезпечувати засвоєння необхідного обсягу знань, формування умінь та навичок, містити відомості про способи навчально-пізнавальної діяльності, але й здійснювати трансформацію наукового матеріалу у навчальний, та, завдяки принципу доступності, перекладати важкодоступний науковий матеріал на зрозумілу, для учнів певної вікової групи, мову, та подавати його в системі, що сприятиме засвоєнню інформації й допомагатиме систематизувати важливі відомості, що надходять із інших джерел, які у результаті забезпечать формування у школярів молодших класів навичок самоосвіти та самонавчання.

Успішне поєднання текстів і позатекстових компонентів підручника залежить й від методів і прийомів, які передбачив автор. Якщо останні зацікавлюють школярів початкових класів, збуджують їх думку та дають відчуття власної значущості, то це сприяє посиленню мотивації навчальної діяльності. Тому «існує взаємозалежність і взаємозумовленість між структурними елементами підручника» [59, с. 17]. Зокрема, при поєднанні текстів і позатекстових компонентів в підручнику, автору навчальної книги потрібно дбати і про забезпечення мотиваційних моментів, тому що це сприятиме успішнішому засвоєнню навчального матеріалу.

Також навчальний матеріал підручника треба організувати таким чином, щоб він містив в собі загальні схеми пізнавальної діяльності, алгоритми, евристику та ін. Сама по собі подача матеріалу у підручнику має бути проблемною та повинна вимагати напруженої пізнавальної роботи [38, с. 78].

Тому аналіз підручників для початкових класів засвідчив, що вони мають істотні можливості для навчання молодших школярів, зокрема у вигляді текстів і позатекстових компонентів. Сучасний підручник має втілювати чітко окреслені

функції і завдання початкової освіти та відповідати визначеним методичним вимогам до навчання учнів.

1.3. Загальна характеристика роботи редактора над навчальним виданням

На сучасному етапі розвитку освіти назріла потреба узгодити зміст та оформлення навчальних видань з навчальними можливостями школяра, повніше їх використати й тим самим покращити якість навчання, піднести його вагу в загальному розвитку учнів. Це передбачає, в першу чергу, посилення роботи редактора над навчальним виданням.

В сучасних умовах навчальне видання містить ключові відомості з тієї чи іншої дисципліни. При цьому навчальне видання є універсальним явищем. Окрім основного набору знаків, понять, термінів, дат та ін., воно повинен містити комплект різноманітних додаткових матеріалів навчально-методичного характеру, а також пропонувати усі можливі стратегії їх використання [53].

Основним видом навчального видання є підручник, який складається з таких основних компонентів: змістового (авторський текст) й методичного – системи завдань, способу організації тексту, ілюстративного матеріалу (рисунок й фото, діаграми та схеми тощо, офіційні та архівні документи). В якості допоміжного компонента можна виокремити технічне виконання, тобто поліграфічне оформлення, способи виділення важливих місць та довідковий матеріал. За цими параметрами та їх співвідношенням можна визначити те, хороший підручник чи ні [57, с. 52-53].

Змістовий компонент підручника визначальний, але для багатьох спеціалістів таке твердження досить суперечливе. Вочевидь, хорошим текстовим матеріалом буде той, який за високого рівня науковості залишається доступним для користувачів певної вікової категорії. До того ж, вкрай важливою є умова, щоб «змістовий компонент підручника був збалансований та написаний хорошою зрозумілою мовою, тобто цікаво викладав основні факти й містив доступні тлумачення основних понять» [68, с. 106].

Вивчення підручничкового фонду для загальноосвітньої школи дав змогу виділити важливу ознаку класифікації цього виду навчальної літератури – характер відображення змісту освіти. За вказаною ознакою підручники поділяються на інтегровані й ті, що призначені для певних освітніх галузей [2]. Зазначимо, що ідея інтегрованого навчання на сучасному етапі особливо актуальна, а інтегрування визнано якісно новим способом структурування, репрезентації та засвоєння програмового матеріалу, який забезпечує системний виклад знань у нових органічних взаємозв'язках [26, с. 111]. Відтак, проаналізуємо педагогічні основи побудови інтегрованих підручників.

Проблема інтегрування різнопредметних знань актуальна у початковій школі, оскільки характерною особливістю дітей є цілісність, нерозчленованість сприйняття навколишнього світу. Зі вступом дитини до школи ця цілісність руйнується, оскільки навчання має предметний характер. З метою елементарної інтеграції змісту освіти використовують міжпредметні зв'язки. Однак новим рівнем синтезу знань є інтегровані курси. Їх введення створює передумови для різнобічного розгляду базових понять та явищ і ширшого охоплення змісту, формування в учнів позитивно-емоційного ставлення до пізнання, системного мислення та економного використання навчального часу; дає змогу уникнути перевантаження та вивільнити час для розвивальних занять [16, с. 32].

Інтегровані курси знаходять своє втілення в інтегрованих підручниках. Під інтегрованим вчені розуміють такий підручник, який акумулює в собі кілька своєрідно поєднаних між собою об'єктів вивчення, що доповнюють один одного і таким чином сприяють озброєнню учнів системою знань, навичок і вмінь з різних наук. Якщо зі змісту інтегрованого курсу вичленити окремі навчальні предмети, то вони забезпечать реалізацію певної навчальної програми, однак у даній ситуації набувають якісно нових ознак. Інтегровані підручники бувають двох видів: ті, які об'єднують зміст освіти у межах однієї освітньої галузі, й такі, що інтегрують навчальний матеріал кількох освітніх галузей (так звана внутрішньопредметна і міжпредметна інтеграція) [22].

Інтегруючою основою підручника, як пише Я. Кодлюк, вибирають переважно загальнонавчальні вміння й навички, які виступають «засобами

зрощення та взаємодії змісту окремих навчальних предметів» й «об'єктивуються на конкретному матеріалі, посилюючи розвивальну ефективність засвоєння програми» [33, с. 104], при цьому основною формою репрезентації інтегрованого змісту підручника являються навчальні завдання, що складені з урахуванням змістового, мотиваційного й процесуального компонентів навчальної діяльності. Підтвердження правильності такого підходу можна побачити у психологів: зміст інтегрованих курсів треба конструювати не в описовому плані, а в формі навчально-пізнавальних задач, що мають розв'язувати педагоги і школярі в освітньому процесі разом, спільно.

Так як основними методами накопичення знань у початковій школі вважають безпосередні спостереження дітей, практичні роботи та дослідницьку діяльність, основна роль інтегрованого підручника полягає в систематизації знань, навчанні учнів зв'язувати окремі факти в єдине ціле, розкривати їх у взаємозв'язках та взаємозалежностях, тобто реалізувати у єдності змістовий та процесуальний компоненти навчання [37, с. 28].

У процесі творчого розроблення інтегрованих підручників нового покоління використовується система наукових принципів, форм та методів дослідницької діяльності, що полягає у:

- визначенні способу здобуття наукових знань, що відображають процеси й явища у динаміці розвитку;
- передбаченні особливого шляху, на котрому досягається конкретна науково-дослідницька мета;
- забезпеченні всебічності отримання інформації про процес чи явище, що вивчається;
- введенні нової інформації у фонд теорії науки;
- забезпеченні уточнення, збагачення та систематизації термінів й понять в науці;
- створенні системи наукової інформації, що базується на об'єктивних фактах, та логіко-аналітичного інструменту наукового пізнання;
- забезпеченні системності для закріплення нового матеріалу й перевірка знань [63, с. 11–12].

У процесі розроблення концептуальної моделі підготовки інтегрованих підручників нового покоління використовуються дані методи наукового дослідження:

- метод критичного аналізу наукової літератури і практичного досвіду;
- метод спостереження й анкетування;
- контент-аналіз статистичних даних і соціологічних досліджень;
- порівняльно-історичний метод [74, с. 37].

Будь-який навчальний текст інтегрованих підручників повинен відповідати таким критеріям: адекватність, швидкість і міцність сприйняття учнями навчальної інформації. Для того, щоб інформація сприймалась адекватно, потрібно дотримуватися принципу однозначності. Це означає, що кожний мовний вираз, використаний при викладі навчального матеріалу, повинен бути символом одного й того ж об'єкта. Неадекватність сприйняття матеріалу інтегрованих підручників виникає ще й в тому випадку, коли використовуються схожі за звучанням терміни. Неоднозначність змістових значень слів створює труднощі для розуміння та усвідомлення навчальних текстів та спотворює знання й уявлення. Щоб допомогти учням зрозуміти та усвідомити неоднозначні терміни, після викладу матеріалу розділу доцільно додати рубрику «Зверніть увагу», у якій даються відповідні пояснення [49].

Під час викладення матеріалу інтегрованих підручників доводиться звертатися до навчальної інформації, що була засвоєна раніше. Немає жодної впевненості в тому, що учень пам'ятає її, тому в сам текст доцільно вставити спеціальні нагадування типу: «Нагадаємо, що». Окрім цього, «широко використовуються посилання, які допомагають швидко знайти засвоєний раніше матеріал. Для цього ж призначені різні покажчики, що розміщені в кінці навчальної книги» [5, с. 10].

Вчені рекомендують авторам інтегрованих підручників неухильно дотримуватись орієнтації на вікові особливості школярів. Вони акцентують увагу на тому, що, наприклад, в початковій школі формуються тільки елементи світогляду дитини, і, до того ж, дуже важливо, щоб зміст підручника та його обсяг були розраховані на психофізичні можливості учнів [11, с. 16].

Для реалізації принципу «швидкість і міцність сприйняття учнями навчальної інформації» у посібнику використовуються графіки, таблиці, діаграми та схеми, які підсилюють інтенсивність сприйняття навчального матеріалу. Виклад текстового матеріалу повинен відповідати вимогам:

1. Науковість. Це означає достатню глибину, коректність й наукову вірогідність викладеного навчального матеріалу, враховуючи останні наукові досягнення. Процес засвоєння навчального матеріалу повинен будуватися відповідно до сучасних методів наукового пізнання: експеримент і порівняння, спостереження та абстрагування, узагальнення й конкретизація, аналогія, індукція та дедукція, аналіз й синтез, метод моделювання, в тому числі й математичного та метод системного аналізу [40].

2. Доступність. Означає необхідність визначення ступеня теоретичної складності та глибини вивчення навчального матеріалу. Неприпустима надмірна ускладненість й перевантаженість цього матеріалу, що зробить оволодіння ним учнем непосильним [61].

3. Проблемність. Зумовлюється самою сутністю і характером навчально-пізнавальної діяльності. Коли учень стикається із навчальною проблемною ситуацією, то його розумова активність зростає [67].

4. Наочність. Означає необхідність врахування чуттєвого сприйняття досліджуваних об'єктів, їх макетів чи моделей, а також їх особисте спостереження учнем. Вимоги наочності в електронних виданнях реалізуються на новому, вищому рівні за допомогою мультимедійних засобів [1].

5. Системність. Передбачає послідовність засвоєння школярем певної системи знань в досліджуваній предметній галузі. Необхідно, щоб знання, уміння та навички формувалися в певній системі із дотриманням логічного порядку й знаходили застосування в житті. А для цього необхідно:

- подавати навчальний матеріал в систематизованому та структурованому вигляді;
- враховувати ретроспективи і перспективи сформованих знань, вмінь і навичок при організації кожної порції навчальної інформації;
- враховувати міжпредметні зв'язки досліджуваного матеріалу;

- ретельно продумувати послідовність подачі навчального матеріалу та його впливу при засвоєнні;
- будувати процес здобуття знань в послідовності, зумовленій логікою навчання [13, с. 225-226].

Як засвідчує практика, головні недоліки текстів навчальних видань інтегрованих підручників такі:

1. Наукоподібний стиль викладення матеріалу, зайва «сухість», не виправдано велика кількість необов'язкових даних та нечітке формулювання проблемних питань. Тексти багатьох посібників й підручників нагадують фрагменти наукових статей та монографій. Учні стає абсолютно незрозуміло, який ступінь відтворення запропонованого матеріалу буде потрібно на іспиті, що з цього треба знати напам'ять, а що наведене як приклад. В один ряд ставляться як фундаментальні положення, так і давно вже застарілі прикладні знання. До цього може додаватися сучасний матеріал, що існує лише як гіпотеза, а підручник повинен містити чітко й надійно встановлені результати. Для підвищення наукового рівня подача навчального матеріалу часто супроводжується солідними математичними викладеннями, графіками та різним другорядним матеріалом.

2. Методологічна невизначеність. Часто автори підручників й посібників декларують, що їх творіння написане у руслі того чи іншого підходу. Зауважимо, що автори нерідко використовують старі підходи радянських часів, лиш доповнені сучасною термінологією.

3. Суттєвий недолік багатьох підручників й посібників – це велика кількість фактологічних та термінологічних помилок, а також логічних невідповідностей. Часто вони написані просто неохайно та безсистемно [26, с. 112–113].

Важливим компонентом навчального видання є методичний. Інтегрований підручник й навчальний посібник повинні бути книгами універсальними та спрямованими на діалог із учнем (в сучасній методиці це отримало назву інтерактивності). Навчальна книга повинна передбачати різні форми діяльності та сприяти формуванню й розвитку розумових та творчих здібностей. Цим шляхом рухається українське «підручникотворення».

Як зауважує відомий фахівець із методики створення навчальної книги Я. Кодлюк, підручники і посібники середини 1990-х років і навчальні книги останніх років видання різняться між собою кардинально. У сучасних підручниках, зокрема з дисциплін гуманітарного циклу, обов'язково вміщуються історичні офіційні й інші документи, біографічні довідки, глосарій та пам'ятки. У всіх навчальних книгах більш-менш розроблена система контрольних запитань та відповідей, а також тестів для тематичного оцінювання. Але «рівень методичного забезпечення навіть найкращих сучасних підручників залишає бажати кращого» [32, с. 119]. Запитання в них зазвичай формальні, тобто, як кажуть методисти, «репродуктивні», тобто відповідь передбачає механічне відтворення навчального матеріалу. Тлумачення категорій та термінів часто невдалі й не відповідають віковому рівню сприйняття. Проте, на думку цитованого автора, це недоліки не стільки методики, як світогляду. Ми й досі вважаємо, що в голову учня потрібно вкласти певну суму фактів, висновків та оцінок. «Потрібно вчити мислити, аналізувати та добувати інформацію, розуміти й сприймати як належне просту істину про те, що інформація може бути інтерпретована по-різному і кожна інтерпретація має право на існування» [31, с. 101].

Обов'язковою вимогою й необхідною умовою створення навчального посібника є ґрунтовне й зрозуміле викладення матеріалу, яке відповідає програмі дисципліни. Але треба зауважити, що другорядний за важливістю матеріал відволікає увагу школяра від обов'язкового, тому автор не повинен включати його в навчальну книгу. Друга важлива вимога до навчальної літератури – це особливо висока якість написання тексту: доступність та точність формулювань, чіткість графічного матеріалу і т.д. При цьому навчальні посібники повинні відповідати вимогам того напрямку, до якого вони належать.

Робота з навчальною книгою – це такий же важливий елемент процесу навчання, як і пояснення вчителя, лабораторні й практичні заняття та відповіді учнів. Засвоєння матеріалу інтегрованого підручника учнями, розвиток навичок самоосвіти у них організовується учителями на уроках, в процесі лабораторних занять, на семінарах та в домашніх умовах. Працюючи з підручником самостійно,

учень розвиває свою здатність до читання, тренує пам'ять, вчиться викладати, аналізувати й критикувати, доповнювати та змінювати досліджуваний текст за допомогою додаткової літератури [9, с. 149].

З метою надання знанням дієвого характеру у навчальному процесі виділяють спеціальний етап, тобто застосування вивченого в практичній діяльності, результативною стороною якого є оволодіння уміннями та навичками. Формування зазначених новоутворень відбувається шляхом виконання учнями вправ, які в підручнику мають розташовуватися у певній послідовності – пробні (попереджувальні, або супроводжувані і наступні), тренувальні (за зразком, або за інструкцією чи за завданням) та творчі [14].

Водночас автори сучасних інтегрованих підручників й посібників часто не враховують основні вимоги до організування засвоєння їх змісту, ігнорують положення теорії й методики навчання, висвітлюють в диспропорції теоретичні, емпіричні й практичні компоненти змісту та розкривають його в одній стандартній логіці. Такі навчальні книги не допомагають, а лише заважають вчителю використовувати розроблені дидактикою й методикою різні типи уроків, не забезпечують в повній мірі розвиток таких процесів, як усвідомлення матеріалу, осмислення зв'язків між його елементами та формування вміння застосовувати знання у стандартних й змінених умовах. Все це покладає на редактора додаткове завдання – компенсувати вади підручника.

Отже, вивчення наукової літератури засвідчує, що єдиних критеріїв аналізу ефективності роботи редактора над навчальним виданням немає, хоча напрацювання учених у зазначеному аспекті суттєві. Разом з тим, домінує думка про те, що узагальненою характеристикою ефективності роботи редактора над навчальним виданням, зокрема інтегрованим підручником для початкової школи, яка впливає з його сутності, мають стати дидактичні показники, а загально-дидактичним критерієм – його основні компоненти.

РОЗДІЛ 2

ЗМІСТОВО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ РЕДАКТОРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ ПІДРУЧНИКА «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

2.1. Зміст та завдання освітньої галузі та підручника

«Я досліджую світ» для початкової школи

Основною реформою Міністерства освіти й науки України щодо вдосконалення та осучаснення освітянського процесу стало створення Нової української школи (НУШ). Основна мета НУШ – «створення школи, в якій буде приємно навчатись і яка даватиме учням не лише знання, а й вміння застосовувати їх у житті, створення основи для неперервної освіти і подальшого розвитку наукового потенціалу. Нова українська школа суттєво змінює роль учителя» [51, с. 21]. Адже для сучасних дітей вчитель вже не виступає єдиним джерелом знань – необхідну інформацію можна знайти й у книжках/довідниках, і в інтернеті. Утім, саме у цих умовах підсилюється висока роль вчителя як партнера у вихованні, розвитку та освіченості особистості.

Державний стандарт початкової освіти, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 року №87, метою і завданням початкової освіти вбачає «всебічний розвиток дитини та її талантів і здібностей, компетентностей та наскрізних вмінь, відповідно до вікових й індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості й допитливості» [17]. Основною новацією Державного стандарту являється структурування змісту початкової освіти на засадах інтегративного підходу в навчанні. Дидактичний зміст процесу інтеграції полягає у взаємозв'язку змісту, методів та форм роботи. Відповідно, інтеграцію навчального матеріалу із різних навчальних предметів здійснюють навколо певного об'єкту або явища довкілля, чи навколо розв'язання проблеми міжпредметного характеру, або для створення творчого продукту тощо.

Вимоги до обов'язкових результатів навчання й компетентностей здобувачів початкової освіти визначено за наступними освітніми галузями: мовно-літературна (українська мова і література, мови й літератури відповідних

корінних народів та національних меншин, іншомовна освіта); математична; технологічна; інформатична; природнича; соціальна та здоров'язбережувальна; громадянська й історична; мистецька; фізкультурна [17]. Для кожної освітньої галузі визначено мету і загальні результати навчання здобувачів освіти у цілому. За ними впорядковано обов'язкові результати навчання здобувачів освіти, що є основою для їх подальшого навчання.

У ДСПО зазначають, що, на підставі базового навчального плану, може здійснюватися повна чи часткова інтеграція різних освітніх галузей, що відображається у типових освітніх програмах та освітній програмі закладу загальної середньої освіти. В процесі інтеграції кількість навчальних годин, відведених на вивчення кожної освітньої галузі, перерозподіляється таким чином, що їх сумарне значення не зменшується. Зміст природничої, соціальної та здоров'язбережувальної, громадянської й історичної, технологічної, інформатичної освітніх галузей інтегрується у різній комбінації їх компонентів, створюючи інтегровані предмети та курси, перелік і назви котрих зазначаються в типових освітніх програмах, освітній програмі закладу освіти [71].

Важливим засобом формування уяви про навколишній світ виступає інтеграція різноманітної інформації у рамках вивчення окремих соціокультурних тем та проблем. Тематичні дні і тижні об'єднують блоки знань з різних навчальних предметів, тем навколо однієї проблеми. Створення єдиного тематичного простору дозволяє уникнути дублювання інформації в змісті різних навчальних дисциплін та одночасно розглянути аналогічний матеріал з різних боків за допомогою дидактичних засобів. Це забезпечує збалансованість у сприйнятті інформації різних освітніх галузей та емоційно комфортну атмосферу навчальних занять. Інтеграція програмового змісту створює передумови для різнобічного розгляду базових явищ та понять, ширшого охоплення змісту, формування в учнів системного мислення, позитивного ставлення до процесу пізнання та водночас створює можливості раціонального використання часу [1, с. 103].

Для реалізації інтегрованого й компетентнісного навчання, в типових освітніх програмах для початкової школи, запроваджено також інтегрований

курс «Я досліджую світ». Об'єктом вивчення традиційної моделі методики викладання курсу є зміст, засоби, методи та форми організації навчання, що послідовно розглядаються в процесі проходження методичного курсу [14, с. 62]. Зазначений курс передбачає ознайомлення з основними поняттями, їхньою роллю та змістом, а також з особливостями використання у сучасній Новій українській школі.

«Я досліджую світ» – це інтегрований навчальний предмет, що спрямований на здобуття учнями основ природничих, суспільних та інформатичних наук, інженерних знань та технологій, пізнавальних й загальнорозвивальних навичок, а також на виховання всебічно розвинутої особистості. Він реалізує зміст освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти: технологічної; природничої; інформатичної; громадянської та історичної; соціальної та здоров'язбережувальної, з залученням елементів змісту математичної та мовно-літературної галузей [22]. У ДСПО для кожної освітньої галузі, яка інтегрована у курс «Я досліджую світ», визначено мету й загальні результати навчання здобувачів освіти. За ними впорядковано обов'язкові результати навчання, котрі є основою для подальшого навчання на наступних рівнях загальної середньої освіти [17].

На основі базового навчального плану може відбуватися повна чи часткова інтеграція різних освітніх галузей, що відображається у типових освітніх програмах та освітній програмі закладу загальної середньої освіти. В процесі інтеграції кількість навчальних годин, що передбачені на вивчення кожної освітньої галузі, перерозподіляється таким шляхом, що їх сумарне значення не зменшується. Зміст природничої, соціальної та здоров'я-збережувальної, громадянської й історичної, технологічної й інформатичної освітніх галузей інтегрується у різній комбінації їх компонентів, утворюючи інтегровані предмети й курси, перелік та назви яких зазначаються у типових освітніх програмах та освітній програмі закладу загальної середньої освіти.

Ключові ідеї курсу «Я досліджую світ» наведено у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Ключові ідеї курсу «Я досліджую світ» [50]

№	Ключові ідеї	Ознаки
1.	Інтеграція декількох освітніх галузей:	курс інтегрує такі галузі: природнича, соціальна і здоров'язбережувальна, громадянська та історична, технологічна, інформатична, мовно-літературна (частково) та математична (частково).
2.	Спрямованість на розвиток множинних компетентностей:	<ul style="list-style-type: none"> • предметні компетентності, що визначені Державним стандартом і типовими освітніми програмами. • психосоціальні компетентності, що визначені переліком ЮНІСЕФ та ЮНЕСКО (когнітивні, інструментальні, індивідуальні й соціальні) • ключові компетентності з переліку ЄС: грамотність (частково), науки, технології, мовна (частково) математика, інженерія (частково), цифрова, особиста, соціальна й навчальна, громадянська, підприємницька (частково), культурна обізнаність і самовираження • множинного інтелекту (7 з 8 видів інтелекту за Г.Гарднером): лінгвістичний (частково), візуально-просторовий, логіко-математичний (частково), кінестетичний, міжособистісний, внутрішньо особистісний, натуралістичний / природознавчий • вміння вчитися: раціональне планування часу, активне навчання, власний стиль навчання, розвиток сприйняття, пам'яті та уваги, карти пам'яті тощо.
3.	Інтерактивні методи навчання:	<ul style="list-style-type: none"> • партнерство між учнями й вчителем, який виступає фасилітатором навчального процесу • інклюзивність – усі учні класу залучені до навчальної діяльності • активне навчання, що враховує індивідуальні стилі сприйняття та стратегії навчання учнів: робота у групах, мозковий штурм, проекти, тематичні дослідження та рольові ігри • навчання на прикладах ситуацій, наближених до реального життя (важливих для безпеки, здоров'я, соціалізації й самореалізації учнів).
4.	Спеціальна підготовка учителів:	<p>Підготовлені учителі:</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>знають</i> концептуальні й методичні основи інтегрованого навчання, зміст та очікувані результати курсу, добре розуміють мотиви поведінки сучасних дітей • <i>вмотивовані й здатні</i> застосовувати інтерактивні методи навчання, що забезпечують активну участь кожного учня; творчу співпрацю між собою та з учителем; навчання на ситуаціях, наближених до реального життя; сприятливий емоційний клімат в класі; формування відчуття класу як єдиної команди • <i>володіють</i> методами інтегрованого навчання та розвитку в учнів множинних компетентностей, зокрема психосоціальних, ключових й предметних.

Закономірно, що курс «Я досліджую світ» для початкової школи має інтегровану мету:

- формування наукового мислення і культури дослідження; розвиток системних уявлень про цілісність і розмаїття природи, ствердження принципів сталого розвитку, ефективної, безпечної й природоохоронної поведінки у довкіллі (природнича освітня галузь);

- формування в учня/учениці здатності до зміни навколишнього світу за допомогою сучасних технологій без шкоди для середовища, до використання технологій для самореалізації, культурного та національного самовияву (технологічна освітня галузь);

- формування у дитини здатності до вирішення проблем із використанням цифрових пристроїв, інформаційно-комунікаційних технологій й критичного мислення для розвитку, творчого самовираження, власного і суспільного добробуту; безпечна й відповідальна діяльність у інформаційному суспільстві (інформатична освітня галузь);

- становлення самостійності школяра, його/її соціальної залученості й активності через формування ЗСЖ, розвиток підприємливості, здатності до співпраці у різних середовищах, впевненості у собі та доброчесності для безпеки, добробуту і сталого розвитку (соціальна й здоров'язбережувальна освітня галузь);

- створення умов для формування у дитини власної ідентичності й готовності до змін шляхом усвідомлення своїх прав та свобод, осмислення зв'язків між історією та теперішнім життям; плекання активної громадянської позиції на засадах демократії і поваги до прав людини, набуття досвіду співжиття за демократичними процедурами (громадянська й історична освітня галузь);

- розвиток математичного мислення учня, здатностей розуміти та оцінювати математичні факти і закономірності, робити усвідомлений вибір, розпізнавати у повсякденному житті проблеми, які можна розв'язувати з застосуванням математичних методів, моделювати процеси і ситуації для вирішення проблем (елементи математичної освітньої галузі);

- розвиток здатності спілкуватися українською мовою для духовного, культурного та національного самовияву, користуватися нею в особистому й суспільному житті, в міжкультурному діалозі, бачити її передумовою життєвого успіху; збереження здатності спілкуватися рідною мовою (якщо вона не українська); формування шанобливого ставлення до культурної спадщини та збагачення емоційно-чуттєвого досвіду (мовно-літературна освітня галузь) [50].

Основними завданнями інтегрованого курсу «Я досліджую світ» для початкової школи є:

- сформувати в учнів елементарні поняття про навколишній світ на основі єдності та взаємозв'язку його складових елементів;
- дати первинне уявлення про систему цінностей, соціально прийнятих норм поведінки та норм безпечної поведінки в соціальному середовищі, про екологічну культуру;
- підготувати здобувачів початкової освіти до подальшої освіти в галузі навколишнього світу в межах суспільних і природничих дисциплін і сформувати в них прагнення пізнавати навколишній світ самостійно [10, с. 13].

Зміст інтегрованого курсу «Я досліджую світ», окрім взаємопоєднаних освітніх галузей, пов'язаний із віковою фізіологією та шкільною гігієною. Елементи знань цієї науки введено у цей курс. Сучасна методика курсу пов'язана з розділами педагогіки, які досліджують усі складові процесу освіти. Специфіка вікових особливостей молодших школярів у взаємодії з навколишнім світом ураховується авторами програм і підручників [14, с. 61].

Зміст інтегрованого курсу «Я досліджую світ» для обох циклів навчання укладений відповідно до:

- ДСПО; Концепції НУШ, яка затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. N 988 «Про схвалення Концепції реалізації державної політики в сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 р.»;
- Концептуальних засад реформування середньої освіти, які ухвалені рішенням Колегії МОН України від 27.10.2016 р. (протокол №10) «Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи»;
- складової Типових освітніх програм початкової освіти для I і II циклів (1–2 і 3–4 класів) – освітньої програми «Я досліджую світ» [71].

Основний зміст курсу представлено у Типових освітніх програмах, що створені на основі державного стандарту початкової освіти для 1–2 класів (I цикл навчання) та для 3–4 класів (II цикл навчання), які затверджено наказом МОН України від 21.03.2018 р. № 268:

- Типова освітня програма для 1–2 та 3–4 класів закладів загальної середньої освіти, розроблена під керівництвом О. Я. Савченко;

- Типова освітня програма для 1–2 та 3–4 класів закладів загальної середньої освіти, розроблена під керівництвом Р. Б. Шияна [71].

Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти розроблено відповідно до Закону України «Про освіту» та Державного стандарту початкової освіти. В програмах визначено змістові лінії; очікувані результати навчання і відповідний зміст кожного навчального предмета або інтегрованого курсу. Програма, розроблена під керівництвом О. Я. Савченко, побудована з урахуванням таких принципів:

- дитиноцентрованості й природовідповідності;
- узгодження цілей, змісту та очікуваних результатів навчання;
- науковості, доступності й практичної спрямованості змісту;
- наступності й перспективності навчання;
- взаємозв'язаного формування ключових та предметних компетентностей;
- логічної послідовності та достатності засвоєння учнями предметних компетентностей;
- можливостей реалізації змісту освіти через предмети чи інтегровані курси;
- творчого використання учителем програми, залежно від умов навчання;
- адаптації до індивідуальних особливостей, інтелектуальних і фізичних можливостей, потреб та інтересів дітей [71].

Загалом методичні аспекти інтегрованого курсу об'єднують елементи методик навчання природознавства, основ охорони здоров'я та безпеки життєдіяльності, історичної та громадянської освіти тощо. Державний стандарт не підганяє освітній процес до певних статичних шаблонів, а створює можливості для педагогічної творчості, упровадження різноманітних технологій навчання, навчальних посібників. Учитель, обираючи програму для своєї роботи, повинен урахувати наступні вимоги:

- програма повинна реалізовувати зміст освітнього стандарту;

- бути забезпечена навчально-методичними комплектами для кожного року навчання (підручниками, робочими зошитами/посібниками, методичними рекомендаціями для вчителя та ін.);
- не заперечувати теоретичної концепції, що лежить в основі побудови дидактичної системи, у рамках якої працює початкова школа [50, с. 168].

Ефективність реалізації завдань та цілей курсу «Я досліджую світ» досягається шляхом створення та використанням навчально-методичного комплексу, який, окрім програми, включає в себе альтернативні підручники і робочі зошити, дидактичні картки та плакати, шкільні атласи та настінні карти, завдання для самоперевірки, мультимедійні підручники й методики, хрестоматійні посібники, Інтернет-ресурси тощо. Це сприяє створенню для вчителя оптимальних умов щодо проектування сучасного, цікавого й результативного уроку. Використання такого навчально-дидактичного і методичного комплексу вчителем на уроках курсу «Я досліджую світ» не виключає постійного відслідковування й усвідомлення методичних новинок, пошуку можливостей реалізації їх у своїй практичній діяльності, у тому числі і власних розробок.

2.2. Підручникове забезпечення освітньої галузі

«Я досліджую світ» для початкової школи

Якісне навчально-методичне забезпечення є одним із чинників успішного впровадження компетентнісного навчання. Основним елементом комплексу являється підручник. Авторські підручники курсу «Я досліджую світ» для початкових класів наявні за посиланням <https://lib.imzo.gov.ua>. При цьому, підручник для початкової школи складає лише незначну кількість матеріалів, необхідних учителю для підготовки до уроків та ефективного навчання учнів. З урахуванням того, що курс «Я досліджую світ» є новим за змістом і за методикою викладання, вчителю початкових класів важливо мати повне навчально-методичне забезпечення та постійний авторський супровід.

Із прийняттям Закону України «Про освіту», Державного стандарту

початкової освіти [17], підручнику «Я досліджую світ» належить особлива роль. Розробники інтегрованих підручників О. Агеєва, Н. Андрук, І. Андрусенко, О. Антонов, Н. Барна, Бібік, І. Большакова, Г. Бондарчук, Н. Будна, О. Ващенко, М. Вашуленко, В. Вдовенко, О. Волощенко, Т. Воронцова, І. Гарбузюк, Т. Гільберг, Т. Гладюк, І. Грущинська, Т. Єресько, І. Жаркова, С. Забродська, І. Зарецька, О. Іщенко, О. Кліщ, М. Корнієнко, Н. Котелянець, О. Козак, С. Крамаровська, Л. Лисобей, Г. Ломаковська, Л. Мечник, Н. Морзе, Г. Остапенко, Н. Павич, В. Пономаренко, Л. Пономарьова, М. Пристінська, Г. Проценко, Й. Ривкінд, Л. Роговська, К. Романенко, Л. Романенко, С. Тарнавська, З. Хитра, О. Хомич, Н. Шост намагалися реалізувати нагальні потреби Нової української школи.

Новостворені підручники «Я досліджую світ» розроблені відповідно до Державного стандарту початкової освіти, Типової освітньої програми (створеної колективом авторів під керівництвом О. Савченко або Р. Шияна [71]). Їхньою методологічною основою є наукові доробки з питання підручникотворення для початкової школи вітчизняних дидактів й методистів Т. Байбари та Н. Бібік, Н. Коваль і Я. Кодлюк, О. Савченко та ін. Для нас стало ключовим те, що науковці розглядають підручник «Я досліджую світ» як носій змісту і водночас модель технології навчання, як системотвірну компоненту реалізації освітніх реформ.

На підставі Державного стандарту початкової освіти [17] затверджено типові освітні програми: НУШ 1 (під керівництвом О. Савченко) і НУШ 2 (під керівництвом Р. Шияна), якими передбачений предмет «Я досліджую світ», що поєднують навчальний зміст декількох освітніх галузей. В типовій програмі НУШ 1 вказується, що такі освітні галузі, як громадянська й історична, соціальна, здоров'язбережувальна й природнича, можуть реалізовуватись в окремих предметах чи в інтегрованому курсі за різними видами інтеграції (тематична, процесуальна і міжгалузева; у межах однієї галузі; на інтегрованих уроках та під час тематичних днів, в процесі проєктної діяльності) при активному використанні міжпредметних зв'язків, організації різних форм взаємодії учнів. У випадку, якщо обирається інтегрований курс «Я досліджую світ», то освітньою

програмою задано його мету, завдання, змістові лінії, що охоплюють складники названих галузей в їх інтегрованій суті [71].

Тижневе навантаження на інтегрований курс становить 3 навчальні години. Інформатичну й технологічну галузі пропонуємо втілювати через окремі предмети (з тижневим навантаженням 2 години на обидва предмети). Проте, в оголошеному Міністерством освіти і науки конкурсі підручників, в переліку не було предметів інформатичної та технологічної галузей. Тому авторам, котрі розробляли підручники «Я досліджую світ» й мали реалізувати зміст і вимоги щодо забезпечення очікуваних результатів зі всіх 5 освітніх галузей, доводилось самостійно узгоджувати усі концептуальні засади змісту, структури та функції таких підручників.

За освітньою програмою НУШ–2, курс «Я досліджую світ» об'єднує 7 галузей: мовно–літературну, математичну, технологічну, природничу, соціальну і здоров'язбережувальну, громадянську й історичну, інформатичну, про що зазначено лише у додатку 1. Він містить назву цього курсу, тижневе навантаження (8 годин) та орієнтовний розподіл годин між освітніми галузями у рамках цього інтегрованого предмета (мовно–літературна – 2; математична – 1; природнича, інформатична, технологічна, соціальна та здоров'язбережна, громадянська й історична – разом 5 – для 2–4 класу).

Знайти мету, завдання та інтегруючі лінії, які використовувались б для побудови саме такого курсу й методики його викладання, неможливо у жодному нормативному документі. Немає цієї інформації і в спеціально підготовлених методичних рекомендаціях. Лиш на платформі Ed-Era, на якій здійснювалось навчання вчителів початкової школи, серед тематичних модулів є модуль присвячений інтегрованому навчанню. Там зазначено, що інтегрований курс «Я досліджую світ» має на своїй меті формування в учнів соціального досвіду. Охоплюючи систему знань про природу й суспільство, ціннісні орієнтації у різних сферах життєдіяльності та способи дослідницької діяльності, цей курс сприяє активному розвитку наукової й технологічної грамотності на базі конкретного досвіду вирішення проблем [12, с. 104].

Як правило, презентація концепції підручника і, у цілому, методики викладання курсу здійснюються під час вебінарів та зустрічей з учителями. На сайтах відповідних видавництв можна знайти методичні сторінки, на яких розміщені допоміжні навчальні посібники та електронні ресурси, що доповнюють підручники. Узагальненої інформації, що містила б опис усіх концепцій побудови курсу і його навчально-методичного забезпечення, немає. Тож спільні та відмінні ознаки підручників, їх структуру й зміст ми аналізували безпосередньо за самими підручниками.

Т. Засекіною [25] опрацьовано інформацію із сайту Інституту модернізації змісту освіти, де розміщено електронні версії підручників. Було з'ясовано, що за типовою освітньою програмою НУШ 1 підготовлено 6 комплектів підручників, за НУШ 2 – 5. Кожен комплект складається з двох частин, в яких у різний спосіб розподілено навчальний матеріал.

Підручники, що розроблені за типовою освітньою програмою НУШ 1 (під керівництвом О. Я. Савченко), такі:

1. «Я досліджую світ»: підручник для другого класу закладів загальної середньої освіти (у 2 частинах); Гільберг Т. Г.; Тарнавська С. С.; Павич Н. Н.; видавництво «Генеза», тираж 95 822.

2. «Я досліджую світ»: підручник для другого класу закладів загальної середньої освіти (у 2 частинах); Бібік Н. М. та Бондарчук Г. П. (Частина 1); Корнієнко М.М., Крамаровська С.М. і Зарецька І. Т. (Частина 2); видавництво «Ранок», тираж 82 830.

3. «Я досліджую світ» підручник для другого класу закладів загальної середньої освіти (у 2 частинах); Грущинська І. В. і Хитра З. М. (Частина 1); Морзе Н. В. та Барна О. В. (Частина 2); УВОЦ «Оріон», тираж 69 500.

4. «Я досліджую світ» підручник для другого класу закладів загальної середньої освіти (у 2 частинах); Будна Н. О. та Гладюк Т. В., Забродська С. Г., Шост Н. Б. і Лисобей Л. В.; видавництво «Навч. книга – Богдан», тираж 22 749.

5. «Я досліджую світ» підручник для другого класу закладів загальної середньої освіти (у 2 частинах); Жаркова І. І. і Мечник Л. А., Роговська Л. І., Пономарьова Л. О. і Антонов О. Г.; видавництво «Підручники і посібники».

6. «Я досліджую світ» підручник для другого класу закладів загальної середньої освіти (у 2 частинах); Андрусенко І. В. (Частина 1); Вдовенко В. В., Котелянець Н. В. та Агеєва О. В. (Частина 2), видавництво «Грамота».

Підручники, що розроблені за типовою освітньою програмою НУШ 2 (під керівництвом Р. Б. Шияна), наступні:

7. «Я досліджую світ» підручник для другого класу закладів загальної середньої освіти (у 2 частинах); Волощенко О. В. і Козак О. П., Остапенко Г. С.; видавництво «Світич», тираж 99 728.

8. «Я досліджую світ»: підручник для другого класу закладів загальної середньої освіти (у 2 частинах); Большакова І. О., Пристінська М. С.; видавництво «Ранок», тираж 41 412.

9. «Я досліджую світ»; підручник для другого класу закладів загальної середньої освіти (у 2 частинах); Іщенко О. Л. і Ващенко О. М., Романенко Л. В., Романенко К. А. та Кліщ О. М.; видавництво «Літера ЛТД», тираж 17 221.

10. «Я досліджую світ»: підручник для другого класу закладів загальної середньої освіти (у 2 частинах); Вашуленко М. С. та Ломаковська Г. В., Єресько Т. П., Ривкінд Й. Я. і Проценко Г. О.; видавничий дім «Освіта», тираж 13 220.

11. «Я досліджую світ» підручник для другого класу закладів загальної середньої освіти (у 2 частинах); Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. та Хомич О. Л., Гарбузюк І. В. та Андрук Н. В., видаництво «Алатон» [].

Надалі, у круглих дужках вказуємо номер відповідного підручника «Я досліджую світ».

Здійснений аналіз підручників «Я досліджую світ» засвідчує наступне: навчальний матеріал в підручниках (2, 3, 6) розподілено між 2 частинами так, що перша частина містить зміст 3 галузей: природничої, соціальної і здоров'язбережувальної, громадянської та історичної галузей, а друга – двох: технологічної та інформатичної. В підручниках (2 та 6) є взаємопосилання до відповідних частин, якщо вивчається тема (об'єкт/явище/процес тощо), спільна для усіх галузей. В інших підручниках (1, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11) об'єднано матеріал 5 галузей та послідовно розподілено його між 1 і 2 частинами.

У підручниках з курсу «Я досліджую світ» (1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 10) можна помітити, що зміст структуровано за порами року. В підручниках (1, 3, 6) є великі розділи «Природа восени», «Людина і природа взимку» тощо), а в інших – окремі параграфи. В цілому, у великі розділи/теми згруповано матеріал в підручниках (1, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11), серед котрих трапляється подальше потижнєве структурування (3, 7, 9). Підручник 2 структуровано за тижневими темами, підручник 5 – поурочно. Практично в усіх підручниках обсяг матеріалу для конкретного уроку курсу розміщено на одному, двох розворотах сторінок.

Підручник 7 відрізняється своєю структурою. Матеріал на кожний тиждень розпочинається з уривку з художнього твору, далі відбувається його обговорення, а потім – система завдань та текстів, пов'язаних з заявленою темою. В цьому випадку простежується наявність інтегруючої тематичної ідеї. У всіх інших підручниках в явному вигляді наскрізні інтегруючі ідеї не простежуються. Комбінації та послідовності питань доволі різні. Реалізований в підручниках зміст скоріш відповідає поліпредметному, ніж інтегрованому. Обирається тема (об'єкт, явище, процес тощо), яка розглядається із позицій різних галузей та наявні мономодулі з однієї галузі. Вдалим, на нашу думку, у підручниках (1, 7, 8, 9) є поєднання змісту різних галузей з технологічною, коли об'єкт вивчення виготовляється або моделюється самими дітьми.

Продовжуючи аналізувати структуру та апарат орієнтування, бачимо, що усі підручники, крім (10) містять умовні позначення (їх подано в табл. 2.2). Зазначимо при цьому, що ілюстрацію умовного позначення не завжди вдало дібрано (1, 2), їх дуже багато (1, 5, 6), крім того, в тексті параграфів існують додаткові завдання, що не збігаються з заявленими умовними позначками (1, 4, 5, 7), або взагалі заявлені позначки не застосовуються (8).

Таблиця 2.2

Перелік умовних позначень у підручниках

«Я досліджую світ» [25]

Підручник 1	Підручник 2	Підручник 3	Підручник 4	Підручник 5
Розповідаємо, спілкуємося в парі, дізнаємося у друзів та дорослих Міркуємо і розв'язуємо проблему Виконуємо практичне завдання, експеримент/дослідження, спостереження, проєкт Виконуємо творче завдання Мандруємо лабіринтами технологій та майструємо Перевіряємо себе Дізнаємося більше	Частина 1 Згадаємо вивчене Дізнаємось нове Працюємо разом Спостерігай та досліджуй Скарбничка цікавого Подивись на сайті Працюємо разом Міркуємо та даємо відповідь Працюємо з комп'ютером Творча майстерня Скарбничка цікавого Подивись на сайті	Проводимо спостереження Обговорюємо і діємо разом (у групі й парі) Пізнаємо народну мудрість Фантазуємо й театралізуємо Кошки цікавих запитань Орієнтуємось в медіапросторі, здобуваємо інформацію з різних джерел Ділимося своїми враженнями і настроєм	Помірку, виконай завдання Попрацюй в парі Попрацюй у групі Досліди Скринька порад Прочитай Пограй в гру Словничок Електронний додаток	Розглянь малюнок, розкажи Поміркуй та дай відповідь на питання Виконай завдання. Попрацюйте разом в парі, групі Проведи спостереження, досліди, дізнайся. Виконай практичну роботу Запам'ятай. Це важливо знати Знайди інформацію, скориставшись різними джерелами Підготуй матеріали
Підручник 6	Підручник 7	Підручник 8	Підручник 9	Підручник 11
Виконай Завдання, Дай відповідь, Прочитай, Пофантазуй та Поміркуй, Робота у групі, Робота у парі, Запам'ятай Інтернет-джерело Компетентнісні завдання Словник Цікава інформація	Прочитай самостійно, Досліди, Попрацюй у групі, Зверни увагу, Прочитай комікс і поміркуй	Дізнаюся нове Мислю критично Працюю самостійно Досліджую Працюю з однокласниками Оцінюю	Робота у групах, Робота у парах Інформатика Технології	Запишу до словничка нові слова, Розповім, що робитимемо протягом тижня Запропоную вам запитання для обговорення або завдання. *Так позначу складніші завдання. Щось пораджу, підкажу правила

В цілому, виклад навчального матеріалу у більшості підручників розрахований на учнів відповідного віку. Діалог з учнями побудовано через запитання, обговорення. Пояснювальні тексти невеликі за обсягом. Однак, на нашу думку, підручники (3, 6, 9) надто інформативні. А підручники (1 і 8) вирізняються побудовою текстів параграфів.

В підручнику (1) кожен параграф завершується висновками. В підручнику (8) текст згруповано на блоки 1, 2, 3. В підручниках (2, 3, 4, 7, 11) на початку параграфів, тем та розділів є опис очікуваних результатів. Особливість підручника 9 - сторінка з методичним поясненням того, як саме працювати з підручником.

В багатьох підручниках (1, 2, 3, 4, 6, 10) нові терміни (поняття) виділені на окремих плашках або у вигляді словничка (в тексті чи наприкінці підручника). Підручники (1, 3, 7, 8, 9, 10) містять діаграми, ребуси та кросворди. В підручниках (1, 2, 3, 4, 5, 9) добре оформлені вказівки щодо виконання дослідів, в підручниках (6) є рекомендації для виконання навчальних проєктів. Підручники (4, 6, 7) містять завдання для перевірки навчальних досягнень. Узагальнення або підбиття підсумків в кінці розділів є у (4).

Доволі важко оцінити співвідношення за обсягом навчального матеріалу, що реалізує зміст тієї чи іншої освітньої галузі. Лиш в підручниках (4, 7) автори на колонтитулах розташовували позначки, які ілюструють освітню галузь, матеріал котрої вивчається. На нашу думку, підручник (11), в якому подається навчальний матеріал для вивчення материків, не зовсім відповідає за змістом вимогам освітніх програм НУШ 1 і НУШ 2.

Т. Засекіна [25] детально звертала нашу увагу на зміст природничої галузі (зокрема, фізичний складник). Практично усі підручники (1–6, 10), але у різній послідовності та з різним ступенем деталізації, містили матеріал щодо зміни пір року, обертання Землі, світла й тіні, температури та її вимірювання, властивостей води та повітря. На її думку, для природничої галузі повинен бути документ (освітня програма), в якому був би визначений мінімальний обсяг понять, величин та явищ, які учні мають знати на кінець кожного циклу освіти.

Важливо, що структура і зміст підручників «Я досліджую світ» дає можливість організувати навчальний процес таким чином, щоб учень на уроці не залишався пасивним слухачем й просто мовчазним виконавцем пропонованих письмових вправ, а виступав в ролі активного співрозмовника і доповідача, коментатора, редактора та учасника діалогу й полілогу, оскільки саме у таких формах активної навчальної діяльності й відбувається його активна соціалізація.

Учням запропоновано такі види та форми діяльності, з якими їм доведеться зіткнутися у дорослому житті та в процесі розв'язання різних життєвих ситуацій.

Отже, в ході дослідження було виявлено, що підручники розроблялись без єдиної концепції інтегрованого курсу. Кожен авторський колектив відштовхувався від неявних та багато в чому різних вимог типових освітніх програм. Не зважаючи на те, що зміст курсу передбачає об'єднання в один предмет 5 різних освітніх галузей (й до того ж міжпредметних зв'язків ще з двома), вважати його інтегрованим можна лише умовно. Аналіз підручників свідчить про активний пошук авторськими колективами своїх власних концепцій курсу й підручників. Більшість підручників демонструють традиційні, проте якісно вдосконалені підходи до добору та структурування змісту, окремі – зовсім нові. Позитивним є те, що усім авторам вдалося підібрати споріднений матеріал до кількох галузей навколо однієї теми та усунути повторення у вивченні ряду питань. Робота з підручниками знімає стомлюваність учнів завдяки переключенню на різні види діяльності. Зважаючи на те, що підручник не являється самодостатнім засобом навчання такого курсу, в основу навчання має бути покладено підхід, покликаний змістити акценти на активну діяльність.

2.3. Зміст та напрямки роботи редактора над підручниками

«Я досліджую світ» для початкової школи

Сучасна українська освіта має відповідати запитам з боку суспільства й особистості, потребам економіки та світовим тенденціям. Час змінюється, змінюються діти, змінюються їхні запити, пізнавальні інтереси, їхні можливості, потреби, змінюються завдання і цілі сучасної шкільної освіти. Виникає потреба в удосконаленні освітніх програм, які визначатимуть мету, навчання молодших школярів, у забезпеченні освітнього процесу сучасним технічним, дидактичним матеріалом, у розробках новітніх технологій, використанні ефективних методів і прийомів організації освітнього процесу.

Організація роботи молодших школярів з підручником на уроках з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» в умовах Нової української школи

сприяє набуттю школярами досвіду емоційно-ціннісного ставлення до світу через вибір особистісно значущого змісту освіти та його зв'язок із оточуючою дійсністю, співвідношення системи потреб та мотивів і створення умов для самовираження учнів в різних видах освітньої діяльності. Саме тому важливим у плані організації роботи молодших школярів з підручником на уроках з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» є робота редактора над навчальним виданням для початкової школи.

Нами визначено низку аспектів, які, на нашу думку, відіграють важливу роль під час роботи редактора над навчальним виданням для початкової школи «Я досліджую світ»:

1. Необхідність відображення у підручнику «Я досліджую світ» для початкової школи компетентнісного підходу.
2. Наявність змістово-функціонального потенціалу у підручнику «Я досліджую світ» для початкової школи.
3. Оптимальний добір технологій, методів і прийомів навчання у підручнику «Я досліджую світ» для початкової школи.
4. Спрямовання молодших школярів на дослідницьку діяльність у процесі роботи з підручником «Я досліджую світ».

Охарактеризуємо виділені аспекти роботи редактора над навчальним виданням для початкової школи «Я досліджую світ» для початкової школи.

Перший аспект передбачає відображення у підручнику «Я досліджую світ» для початкової школи компетентнісного підходу.

Державний стандарт початкової освіти [17] зорієнтований на формування не лише знань, умінь і навичок, а й компетентностей як динамічного набору освітніх досягнень, моделей поведінки та особистісних якостей учнів, які в майбутньому дадуть можливість їм стати успішними. Оновлення змісту освіти та запровадження компетентнісного, діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів до навчання диктує потребу зміни контрольно-оцінної складової освітнього процесу, а саме, акцент – на оцінку компетентностей.

Перед сучасною школою постали нові завдання: створення навчального середовища, яке мотивує учнів самотійно здобувати знання, аналізувати,

систематизувати отриману інформацію, швидко орієнтуватися в інформаційному просторі; створення умов, що сприяють розвитку ключових компетентностей учнів початкової школи та знижують їхнє перевантаження. При цьому, компетентнісний підхід можна віднести до одного із способів досягнення нової якості освіти. Під компетентністю можна розуміти як здібність результативно діяти, так і здатність досягати результату, тобто ефективно вирішувати проблему. Такий підхід визначає пріоритети, напрямки зміни освітнього процесу [12, с. 154].

Щоб успішно реалізувати компетентнісний підхід під час організації роботи молодших школярів з підручником на уроках з інтегрованого курсу «Я досліджую світ», вчитель має:

- успішно розв'язувати власні життєві проблеми та виявляти ініціативу, самостійність й відповідальність;
- показувати зв'язок між матеріалом, що вивчається, з повсякденним життям й інтересами учнів;
- планувати урок із використанням різноманітних форм та методів навчання;
- використовувати при обговоренні питань набутий досвід учнів;
- запрошувати експертів та спеціалістів для обговорення з учнями тих питань, в яких він сам недостатньо компетентний;
- демонструвати учням рольові моделі на прикладі реальних людей (діячів, фактів, ситуацій тощо);
- оцінювати досягнення учнів не тільки оцінкою, а і змістовною характеристикою [22, с. 69].

Щоб реалізований педагогом підхід під час організації роботи молодших школярів з підручником на уроках з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» був насправді компетентнісний, вчитель має остерігатися:

- за звичкою вважати себе головним та єдиним джерелом знань для учнів;
- передавати учням свій досвід життя та виховувати їх, виходячи з того, як він сам був вихований;
- позбутися уявлень про те, що є раз та назавжди задані способи

«правильного» чи «неправильного» вирішення життєвих проблем;

- виявляти неповагу до учнів, до їхніх суджень й запитань, навіть якщо вони здаються провокативними;

- планувати урок без використання всього різноманіття форм та методів навчальної роботи;

- Бездоказово-нормативних висловлювань на кшталт «треба», або «повинен» чи «так прийнято», які не супроводжуються подальшими поясненнями [50, с. 269].

В основу організації роботи молодших школярів з підручником на уроках з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» слід закладати соціально сконструйовані педагогічні ситуації, діяльність учнів у яких сприятиме вихованню таких особистісних якостей: брати відповідальність на себе, приймати рішення, діяти і працювати в колективі, висувати гіпотези, надавати допомогу іншим, уміння навчатися та багато іншого. Тому одним з головних завдань учителя є зміна організації традиційного уроку, залучення спеціально організованої діяльності дітей у освітній процес на базі використання компетентнісно орієнтованих завдань підручника.

Компетентнісно орієнтовані завдання – це завдання, метою яких є розв’язання стандартної або нестандартної ситуації (предметної, міжпредметної або практичної) за допомогою пошуку способу вирішення з обов’язковим використанням предметних знань. Готуючи урок та розробляючи дидактичні основи організації роботи молодших школярів з підручником «Я досліджую світ», учитель визначає, які аспекти ключових компетентностей можна формувати під час вивчення певної теми, на якому етапі освоєння теми учням можна запропонувати завдання, спрямовані на формування тієї чи іншої компетентності в тому чи іншому аспекті, на якому предметному змісті учням можна запропонувати подібне завдання [12, с. 174].

Зокрема, компетентнісно орієнтовані завдання під час організації роботи молодших школярів з підручником на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» перевіряють і формують такі вміння:

1. Розпізнавати питання, ідеї або проблеми, які можуть бути досліджені

науковим методом.

2. Виділяти інформацію (об'єкти, факти, експериментальні дані), необхідну для надходження доказів або підтвердження висновків при проведенні наукового дослідження.

3. Робити висновки або оцінювати вже сформований висновок з урахуванням запропонованої ситуації.

4. Демонструвати комунікативні вміння: аргументовано, чітко й ясно формувати висновки, докази.

5. Демонструвати знання і розуміння природничих знань [11].

Використання компетентнісно орієнтованих завдань під час організації роботи молодших школярів з підручником на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» активізує навчальну діяльність, змінюючи характер роботи вчителя і учня: позицію і діяльність учителя як консультанта і тьютора; роботу школярів з вирішення проблем, формування і розвиток компетенцій. Виконання подібних завдань на уроках «Я досліджую світ» сприяє не тільки глибокому усвідомленню програмового матеріалу, але і дає можливість розширити рамки навчальної програми, що стимулює самоосвіту і саморозвиток учнів [22]. Результативне виконання компетентнісно орієнтованих завдань під час організації роботи молодших школярів з підручником на заняттях з курсу «Я досліджую світ» вчить школярів мислити і діяти самостійно.

Таким чином, зміст підручника «Я досліджую світ» для початкової школи повинна бути спрямована на формування компетентності молодшого школяра. Набуття учнями системи знань, умінь і навичок, формування їхньої компетентності необхідно розглядати як результат навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» молодших школярів.

Другий аспект передбачає наявність змістово-функціонального потенціалу у підручнику «Я досліджую світ» для початкової школи.

У процесі ознайомлення з текстами підручника «Я досліджую світ» в учнів має бути сформований цілісний погляд на навколишнє природне й соціальне середовище та місце в ньому людини. Виходячи з цього, мета підручника, що реалізує зміст інтегрованого курсу, – це «формування соціального досвіду учнів,

усвідомлення ними елементарної взаємодії у системі «людина – природа – суспільство», виховання морального та екологічно обґрунтованого ставлення до середовища проживання й правил поведінки в ньому» [1, с. 108].

У підручнику «Я досліджую світ» для початкової школи має бути закладено потенціал для формування активної позиції школярів у процесі здобуття знань та накопичення практичного досвіду творчого застосування їх в нових умовах. Широкого використання повинні набути інтерактивні методи, різноманітні форми самостійної роботи, що допомагає орієнтуватися на визначений Державним стандартом початкової освіти обов'язковий результат освітнього процесу – це володіння учнями ключовими і предметними компетентностями [17].

Третій аспект роботи редактора передбачає оптимальний добір технологій, методів і прийомів навчання у підручнику «Я досліджую світ» для початкової школи.

Реалізація цілей і завдань Нової української школи в контексті організації роботи молодших школярів з підручником на уроках з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» потребує оновлення та залучення сучасних освітніх технологій. Освітній процес у початковій школі спрямовується на використання особистісно орієнтованого, компетентнісного і діяльнісного підходів до навчання кожної дитини. Важливо гармонійно поєднувати навчальну діяльність, в рамках якої формуються базові знання, уміння й навички, з діяльністю творчою, дослідницькою, пов'язану з розвитком індивідуальних задатків учнів початкової школи, їх пізнавальною активністю, здатністю вирішувати нестандартні завдання [10, с. 78].

Оскільки педагогічний процес будується на певній системі принципів, педагогічну технологію можна розглядати як сукупність зовнішніх та внутрішніх дій, направлених на послідовне здійснення цих принципів в їх об'єктивному взаємозв'язку, де найповніше виявляє себе особистість педагога. На відміну від методичних поурочних розробок (сценаріїв уроку), орієнтованих на вчителя та його діяльність, технологія пропонує проєкт навчального процесу, що визначає структуру і зміст навчально-пізнавальної діяльності учнів. Хоч би який сценарій

уроку було запропоновано вчителю, цей конспект реалізовуватиметься по-різному, а отже, по-різному буде організовано й діяльність учнів [14].

Поширеною в Україні є технологія розвивального навчання (автори Д. Ельконін, В. Давидов), яка передбачає формування активного та самостійного творчого мислення дітей та на цій основі – поступовий перехід до самостійного навчання. Інтерактивні технології (автори О. Пометун та Л. Пироженко), ідея яких полягає у тому, що процес пізнання відбувається при постійній активній взаємодії усіх учнів. Залежно від мети уроку та форм організації навчальної діяльності, використовують інтерактивні технології кооперативного та колективно-групового навчання, ситуативного моделювання та опрацювання дискусійних питань. Технологічний концепт проектних технологій (автори К. Баханов та В. Гузеєв, І. Єрмаков та О. Пехота) орієнтує на дієвий спосіб здобуття нових знань, в контексті конкретної ситуації, та їх практичного використання. Метод проєктів трансформувався в проєктну систему організації навчання, за якою діти набувають знань та навичок в процесі планування й виконання практичних завдань проєктів. Технологія особистісно орієнтованого навчання (І. Якиманська, О. Савченко та С. Подмазін) полягає в створенні оптимальних умов для розвитку особистості як суб'єкта діяльності й суспільних відносин, що будує діяльність відповідно до стійкої ієрархічної системи гуманістичних й буттєвих особистісних цінностей. Інформаційні технології навчання надають школярам доступ до нетрадиційних джерел інформації, створюють можливості для творчої діяльності та надають можливість реалізувати нові форми й методи навчання [55].

Важливим в контексті організації роботи молодших школярів з підручником на уроках з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» є вибір методів навчання. Вибір методів навчання не може бути довільним. Він залежить від конкретних умов та обставин, за яких відбувається освітній процес, а саме:

- загальних цілей і завдань навчання, особливостей теми;
- цілей і завдань конкретного уроку;
- змісту навчального матеріалу, що дібрав учитель;
- рівня підготовки учнів, їхніх можливостей, вікових особливостей, умінь

навчатися;

- ролі методів та особистості вчителя, рівня його теоретичної та практичної підготовки, методичної майстерності, особистих якостей;
- матеріально-технічного оснащення (освітнього середовища);
- методичного забезпечення підручника і навчального супроводу до нього (робочі зошити, посібники тощо) [72].

Цілковито некомпетентнісних форм і методів навчальної роботи немає. Лише деякі форми та методи, що не забезпечені груповим цілепокладанням, самооцінкою, самі по собі не працюють на розвиток ключових компетенцій: монолог вчителя; фронтально-індивідуальне опитування; інформаційна бесіда; самостійна індивідуальна робота учнів з підручником (або іншими посібниками) за завданням, заданим учителем; демонстрація відеофільму; екскурсія; контрольна робота, що проводиться у традиційній формі.

Для повноцінної реалізації ідей компетентнісного підходу до організації роботи молодших школярів з підручником «Я досліджую світ» доцільно визначити проблемні та частково-пошукові методи як найбільш прийнятні й ефективні для реалізації навчального й розвивального потенціалу кожної із галузей курсу і їх поєднання. Проблемні ситуації створювали через формулювання проблемних питань, відповідь на котрі діти мають знайти під час виконання завдань пошукового й творчого характеру [80].

Для початкової школи визначено адаптаційно-ігровий тип навчання, тому на уроках «Я досліджую світ» широко використовуються ігрові технології. Гра посідає помітне місце як в освітньому процесі початкової школи в цілому, так і у вивченні навколишнього світу зокрема. Причина в тому, що на початкових етапах навчання установка на виконання навчальної роботи ще не сформована і вчителю тут допомагає гра, що містить імітацію тієї чи іншої діяльності, засобами якої і формуються потрібні знання, способи діяльності, взаємини, відбувається розвиток дитини [61, с. 129].

Оскільки організація навчально-пізнавального процесу має зосереджуватися на активному використанні педагогічних технологій співпраці, одним із основних прийомів організації роботи молодших школярів з підручником на

уроках з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» має стати проєктна діяльність. Вона дозволяє розвинути ефективні засоби самостійної навчальної діяльності учнів, поєднати теоретичні та практичні складові діяльності, дозволяє особистості учня розкрити, розвинути та реалізувати творчий потенціал. Метод проєктів передбачає вирішення певної проблеми із використанням різноманітних методів й обов'язкового інтегрування знань, вмінь з різних галузей науки, техніки, технології та творчих галузей [74, с. 40].

Організовуючи роботу з підручником у початковій школі, важливо брати до уваги психологічні особливості молодшого школяра. Учень молодшого шкільного віку має чітко уявляти не тільки завдання, що стоїть перед ним, а й, що важливіше, шляхи його виконання. Він також має вміти складати план роботи (на перших порах, звичайно, за допомогою вчителя).

Четвертий аспект роботи редактора над навчальним виданням для початкової школи «Я досліджую світ» передбачає спрямування молодших школярів на дослідницьку діяльність у процесі роботи з підручником.

Для формування ключових компетенцій у процесі шкільної освіти важливо використовувати педагогічну технологію навчання, за якої створюються умови для розвитку досвіду діяльності: школяр більшу частину часу працює самостійно і вчиться планування, організації, самоконтролю й оцінювання своїх дій і діяльності в цілому. У вирішенні цих завдань провідне місце належить дослідницькій діяльності, оскільки саме вона:

- формує активну, самостійну та ініціативну позицію учнів;
- розвиває загальнонавчальні уміння й навички: самооцінювальні, дослідницькі та рефлексивні;
- формує не просто уміння, а компетенції, тобто вміння, що безпосередньо пов'язані з досвідом їх застосування у практичній діяльності;
- формує вміння орієнтуватися в інформаційному просторі;
- інтегрує знання з різних галузей наук;
- розвиває вміння критично мислити;
- реалізує принцип зв'язку навчання з життям [50, с. 138].

Дослідницька діяльність учнів – освітня технологія, де головним засобом є

навчальне дослідження, у процесі якого передбачається виконання учнями під керівництвом педагога дослідницьких навчальних завдань з невідомим заздалегідь рішенням, спрямованих на створення уявлень про об'єкт чи явище навколишнього світу. Дитяча потреба в дослідницькому пошуку зумовлена біологічно. Постійно демонстрована дослідницька активність – природний стан дитини. Діти налаштовані на дослідження світу і прагнуть його пізнавати. Саме це внутрішнє прагнення до пізнання методом дослідження породжує дослідницьку поведінку та обумовлює дослідницьке навчання. У сучасному динамічному світі принципово важливо, щоб психічний розвиток дитини вже на найперших етапах розгортався як процес саморозвитку.

Умовами формування дослідницьких умінь молодших школярів під час організації роботи з підручником на уроках курсу «Я досліджую світ» є:

Цілеспрямованість та систематичність. Робота над розвитком дослідницьких вмінь повинна проходити у класі постійно як в урочній, так і у позаурочній діяльності. Вчитель повинен використовувати матеріал уроків з метою формування умінь дослідницької діяльності.

Умотивованість. Важливо допомагати учням бачити сенс їхньої творчої дослідницької діяльності, розкривати у цьому можливість реалізації власних талантів й можливостей, спосіб саморозвитку й самовдосконалення.

Творче середовище. Вчитель має сприяти створенню творчої робочої атмосфери та підтримувати інтерес до дослідницької роботи.

Психологічний комфорт. Одне із завдань учителя – заохочення творчих проявів учнів та прагнення до творчого пошуку. Важливо, щоб діти не боялися припуститися помилки або утримуватися від негативних оцінок. Завдання учителя – не придушувати бажання, пориви й творчі ідеї учнів, а підтримувати й спрямовувати їх. Зауваження «Ти зробив неправильно», «Ти робиш не те (не так)» блокують бажання працювати та рухатися далі. Кожному учню необхідно дати можливість відчувати свої сили та повірити в себе.

Особистість педагога. Щоб розвивати творчі здібності, до яких відносяться й дослідні, потрібен творчо працюючий учитель, який прагне до

створення творчої робочої обстановки та володіє певними знаннями й підготовкою для ведення занять щодо дослідницької діяльності.

Урахування вікових особливостей. Оскільки йдеться про учнів молодшого шкільного віку, питання про врахування їхніх психологічних особливостей дуже важливе. Навчання дослідницьких умінь треба здійснювати на доступному рівні, а дослідження мають бути посильними, цікавими і корисними [14, с. 62-63].

До організації навчально-дослідницької діяльності молодших школярів під час організації роботи з підручником на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» висувається низка вимог: насамперед робота має поєднуватися з різними видами пізнавальної діяльності, реалізувати потенційні здібності учнів. Діяльність має бути організована так, щоб учні змогли задовольнити свої потреби при спілкуванні з однокласниками, вчителями, батьками тощо. Налагоджуючи різного роду стосунки в ході цілеспрямованої пошукової, творчої та продуктивної діяльності, учні опановують нормами взаємин з різними людьми, вмінням переходити від одного виду спілкування до іншого, набувають навички індивідуальної самостійної роботи та співпраці в колективі.

Способи навчального пізнання багато в чому подібні до наукових методів пізнання. Цю думку важливо доносити до школярів. Аналогію між науковими і навчальними формами пізнання світу провести нескладно: наукова експедиція – шкільна екскурсія, стаціонарні наукові дослідження – систематичні спостереження за об'єктами і явищами природи, науковий експеримент – навчальний експеримент. Зростання значущості діяльнісного методу, проблемно-пошукових методів у навчанні школярів створює тенденцію зближення методів навчання і методів дослідження, оскільки останні здебільшого реалізуються за участю методів відповідних наук [16].

Дослідно-експериментальна діяльність найактуальніша тоді, коли є значний результат в тій навчальній діяльності школярів, де розумова робота відбувається у поєднанні з практичною, коли діти здобувають більшу частину знань самостійно та за допомогою досліду та експерименту [40].

Отже, нами визначено низку аспектів, які, на нашу думку, відіграють важливу роль під час роботи редактора над навчальним виданням з курсу «Я

досліджую світ» для початкової школи: необхідність відображення у підручнику «Я досліджую світ» компетентнісного підходу; наявність змістово-функціонального потенціалу у підручнику «Я досліджую світ» для початкової школи; оптимальний добір технологій, методів і прийомів навчання у підручнику «Я досліджую світ» для початкової школи; спрямування молодших школярів на дослідницьку діяльність у процесі роботи з підручником «Я досліджую світ». У процесі реалізації редактором вказаних аспектів діяльності, підручник «Я досліджую світ» повинен сформувати у молодших школярів цілісний погляд на навколишнє природне й соціальне середовище та місце людини в ньому.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ РЕДАКТОРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ ПІДРУЧНИКА «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» ДЛЯ УЧНІВ 2 І 4 КЛАСІВ

3.1. Робота редактора над текстами підручника

«Я досліджую світ» для учнів 2 і 4 класів

В освітньому процесі сучасної початкової школи навчальні тексти підручника залишаються джерелом важливої інформації. Вони є засобом для засвоєння змісту освіти й містять систематизований навчальний матеріал освітньої галузі, передбачений типовою освітньою програмою. При цьому слід враховувати, що з упровадженням концепції «Нова українська школа» в єдиному курсі «Я досліджую світ» об'єднано не лише природознавчі знання, а й знання про соціальне оточення школяра. Тому у 2 і 4 класах виникає потреба включення в зміст навчальної книги текстів освітніх галузей «Природнича», «Технологічна», «Громадянська й історична освіта», «Соціальна та здоров'я-збережувальна» тощо. Інтегрована побудова навчальних текстів підручника, коли не відбувається чіткого поділу знань на біологічні, історичні, суспільство-знавчі, технологічні, інформаційні, екологічні та ін., надає більш широкі можливості у плані збагачення змісту освіти молодших школярів.

Здійснимо аналіз текстів підручників «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів (В. Пономаренко, І. Гарбузюк, Т. Воронцова, О. Хомич, Н. Андрук та К. Василенко). Тексти цих підручників сприяють розширенню, систематизації й поглибленню уявлень учнів щодо природних й соціальних об'єктів та явищ як компонентів єдиного світу, допомагають оволодівати основами практико-орієнтованих знань про природу, людину й суспільство, виступає пропедевтичною основою для формування цілісної картини світу у його органічній єдності й різноманітності природи та суспільства, деяких особистісних компетенцій, котрі стосуються емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу.

У процесі ознайомлення з навчальними текстами підручників «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів в учнів має сформуватися цілісний погляд на навколишнє соціальне й природне середовище та людини місце в ньому. Виходячи із цього, мета підручників для 2 і 4 класів, що реалізує зміст курсу, – це формування соціального досвіду молодших школярів та усвідомлення ними елементарної взаємодії у системі «людина – природа – суспільство», виховання в них морального та екологічно обґрунтованого ставлення до середовища свого проживання та правил поведінки у ньому.

Ідеї підручників «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів полягають в реалізації інтегрованого підходу, внутрішньопредметних й міжпредметних зв'язків, які забезпечать формування ключових і предметних компетентностей учнів із використанням в навчальному процесі індивідуальних, парних і групових форм роботи, та максимального залучення учнів до самостійної роботи. При цьому, підручники «Я досліджую світ» ґрунтуються на принципах природовідповідності, науковості, систематичності і послідовності та ін. Так, принцип природовідповідності являється визначальним у створенні інтегрованого підручника «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів. Все, що оточує дитину, й сама дитина – це природа. Дитина в майбутньому повинна стати тим, до чого у неї є природні задатки. А завдання учителя – виявити їх та створити умови для того, щоб ці здібності, нахили й інтереси могли розвиватися. Принцип науковості реалізується у змісті навчального матеріалу, що зафіксований в програмах кожної освітньої галузі, які увійшли до інтегрованого курсу «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів [64].

Тексти різних видів, вміщені в підручнику «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів, майже однакові за обсягом. Це зрозуміло, оскільки учні початкової школи вже навчилися читати. Проте матеріал текстів підручника для 4 класу, на відміну від підручника для 2 класу, вже включає необхідність доведення, порівняння, узагальнення, організації самостійної пошукової роботи учнів. Запитання і завдання до них розвивають у дітей спостережливість, увагу, актуалізують їхній життєвий досвід, спонукають до практичної діяльності.

Наведемо зразки текстів різних видів у підручниках «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів – основного, додаткового, пояснювального (табл. 3.1-3.3).

1. Основний текст у підручниках «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Зразки основного тексту у підручниках

«Я досліджую світ» для 2 і 4 класів

2 клас	4 клас
--------	--------

(За твором Яна Ларрі)

Хлопчик Карик і його сестричка Валя товаришують із професором Іваном Гермогеновичем. Якось він запросив дітей поспостерігати за фінальним етапом роботи над його винаходом – зменшувальною рідиною.

Карик постукав, але ніхто не озвався. Тоді він відчинив двері. Професора не було. Діти обійшли кабінет і почали розглядати банки, **кóлби**, різноманітні склянки.

– А в якій банці смачна рідина? – спитала Валя.

– Краще нічого не чіпай! – суворо сказав Карик.

– Я не чіпаю! – Валя підійшла до високої склянки із золотавою рідиною, понюхала. Пахло персиками і ще чимось смачним. Валя відсorbнула трішки:

– Ой, як смачно! Покуштуй!

Карик поспіхом відпив кілька ковтків:

– Смачно... Та більше не пиймо – професор помітить.

Карик зібрався зіскочити з підвіконня на диван, аж раптом... диван помчав униз, наче ліфт із горішнього поверху. Кімната ніби розтягувалася... За хвилину там, де стояли книжкові шафи, вже здіймалися хмарочоси. Крізь скло видніли велетенські книжки.

Карик ступив кілька кроків по підвіконню і раптом зупинився. Він узяв Валу за руку і, затинаючись, сказав:

– Це, мабуть, була зменшувальна рідина. Професору і справді вдалося...

– А це що? – спитала Валя, вказуючи на потвору, яка нерухомо лежала на підвіконні. – Бабка? Така величезна?

– Вона така, як і була. Це ми з тобою стали крихітними...

Сонячні зайчики

(за твором Валентини Табур)

Грайливі сонячні промінчики вже від самого ранку вистрибують по стіні над ліжком, де спить Вероніка, розсипаючись по кімнаті золотистими кульками.

Ніка бере маленьке люстерко, ловить ним “сонячного зайчика” і бігає за ним по подвір’ю, вигукуючи:

– Моє миле зайченятко, сьогодні ти не втечеш! Я бігатиму швидше і наздожену тебе.

Коли сонце ховалося за хмару, зайчик зникав. Адже він не може існувати без сонця.

Вероніка багато знає про сонце. Тато розповідав, що Сонце – це величезна зоря, яка дає тепло й енергію всім земним істотам, рослинам. Сонячні промені корисні, вони насичують організм вітаміном D, який ще називають “вітаміном щастя”. Він сприяє росту й активності дітей. Утім, сонячні промені можуть бути й небезпечними, тому в денну спеку краще перебувати в тіні. Дівчинка згадує розповіді тата і, всміхаючись, каже:

– “Сонячні зайчики” – це дітки сонця, гратися з ними – велике задоволення.

До тексту «Сонячні зайчики» для учнів 2 класу пропонуються такі проблемно-пізнавальні запитання:

1. Під час обговорення пригоди Тимофій заявив, що Іван Гермогенович – це винахідник. Ти погоджуєшся з хлопчиком? Свою думку доведи цитатами з тексту.

2. Визнач істинні твердження. Хибні перетвори на істинні.

Карик та Валя – однокласники.

Рідина в склянці була червоного кольору.

На підвіконні діти побачили бабку.

3. Карик сказав, що бабка — це комаха. Назви, яких комах ти знаєш. Чим вони відрізняються від інших тварин?

4. Зроби з бісеру бабку. Скористайся відеоінструкцією: svitdovkola.org/4/porobka1.

5. Зріст Карика – 1 м 30 см, а зріст Валі – 1 м 10 см. Випивши рідини, діти зменшилися у 5 разів. На скільки сантиметрів Карик став вищим від Валі?

До тексту «У кабінеті вченого» для учнів 4 класу пропонуються проблемні запитання:

- Що приносить радість героїні оповідання? Прочитай.
- Які факти про Сонце розказав тато Вероніці?
- Чи знаєш ти якісь інші факти про цю зорю? Розкажи.

Також до цього тексту для учнів 2 класу пропонуються такі проблемно-пізнавальні завдання:

1. Дітей, котрі вчаться в 2-му класі, запитали, що таке Сонце. Які висловлювання істинні, які – хибні? Обґрунтуй свою відповідь.

Сонце – природне джерело світла і тепла.

Сонце – це зоря, що найближча до Землі.

Сонце обертається навколо Землі.

2. Як нам відомо, для утворення сонячних зайчиків необхідні сонячне світло й дзеркало. Дізнайся, чи можуть інші блискучі предмети «пускати» сонячні зайчики.

3. Вероніка разом із своїми однокласниками домовляються на перерві пускати сонячні зайчики. Розглянь прогноз погоди та порадь дітям, в які дні тижня це можливо зробити. Чому?

Понеділок 1 ЖОВТНЯ	Вівторок 2 ЖОВТНЯ	Середа 3 ЖОВТНЯ	Четвер 4 ЖОВТНЯ	П'ятниця 5 ЖОВТНЯ
				
+16 °C	+16 °C	+12 °C	+11 °C	+14 °C

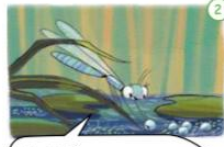

4. Досліди, чи можна побачити явища, що схожі на сонячних зайчиків, в похмуру погоду. Які предмети їх утворюють?
5. Виготов поробку «Веселий зайчик», згідно з інструкцією або за власним задумом.

2. Додатковий текст в підручниках «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Зразки додаткового тексту у підручниках
«Я досліджую світ» для 2 і 4 класів

2 клас	4 клас
<div>Осінь закінчується, час готувати місце для зимівлі. </div> <div>Схованося глибоко під землею і спатиму. </div> <div>Найкраще зібратися всім разом, так тепліше. </div> <div>Мої яйця краще перезимують у воді. </div> <div>Треба відкласти яйця під корою, щоб навесні вивелися наші малюки! </div> <div></div>	<div>Микола Амосов — лікар, що першим у світі зміг замінити пошкоджений клапан серця на штучний. </div> <div> Ганна Єльська зробила важливі відкриття про роботу живої клітини.</div> <div>Євген Патон винайшов нову технологію з'єднання металів — електрозварювання. Перший у світі суцільнозварений міст, м. Київ</div> <div> Ан-22 "Антей" Єлизавета Шахатуні працювала в команді авіаконструкторів легендарного Ан-22. Завдяки її розрахункам вдалося досягти рекордної вантажопідйомності.</div>

До цього тексту для учнів 2 класу пропонуються такі проблемно-пізнавальні запитання:

1. Дізнайся про винаходи, які народилися в нашій країні.
2. Як кожен із них змінив світ?
3. Розкажи про винаходи, які ти бачив.

До цього тексту для учнів 4 класу пропонуються такі проблемно-пізнавальні запитання:

1. Довідайся, у яких домівках зимують комахи.
  2. Чому ми не бачимо комах узимку?
  3. Дізнайся, як зимують інші тварини.
3. Пояснювальний текст у підручниках «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

**Зразки пояснювального тексту у підручниках
«Я досліджую світ» для 2 і 4 класів**

2 клас	4 клас
Шрифт для людей, які не бачать, винадумував француз Луї Брайль майже 200 років тому. Коли хлопчикові було 3 роки, він травмувався в майстерні свого тата і втратив зір. А через 12 років Луї винайшов власний шрифт, який дає змогу читати за допомогою пальців. Він так і зветься: "Шрифт Брайля".	 Подразник. Слід не допускати потрапляння цієї речовини в очі, ретельно мити руки після роботи з нею, працювати тільки в добре провітрюваних приміщеннях. Шкідливий. Засіб містить небезпечні для здоров'я речовини. Такий символ можна побачити на пакуваннях із фарбами та лаками. Ідкий. Може викликати сильні опіки й серйозні ураження шкіри. Часто цю позначку ставлять на етикетках засобів для очищення каналізаційних труб. Небезпечний для довкілля. Містить речовини, що створюють загрозу для природи.

До тексту для учнів 2 класу пропонуються такі проблемно-пізнавальні запитання:

1. Вероніці дуже сподобалося пізнавати інформацію на упаковках. Дівчинку здивували крапочки-пухирці на коробочці від ліків. Чи знаєш ти, для кого саме призначена ця інформація?
2. Довідайся, хто й коли винайшов спосіб написання літер об'ємними крапочками.

3. Порахуй, скільки років було Брайлю, коли він придумав свій шрифт.

4. Як ти гадаєш, де ще можна використовувати шрифт Брайля? Чому?

5. Розглянь, як позначаються букви у шрифті Брайля. Напиши тепер своє ім'я таким шрифтом. Використай для цього пластилін та дощечку.

6. Поміняйтеся із однокласниками дощечками та спробуйте «прочитати» написи з заплющеними очима. Чи складно було це робити? Чому?

7. Довідайся з інтернету, як саме виглядають цифри, написані шрифтом Брайля. Використай їх для запису дати свого народження.

До тексту для учнів 4 класу пропонуються такі проблемно-пізнавальні запитання:

1. Після читання пригоди діти обговорювали, як винаходи хіміків полегшили наше життя. Діана сказала про те, що побутові хімічні речовини є небезпечними для здоров'я. Чи погоджуєшся ти з нею? Чому?

2. На пакуваннях засобів побутової хімії зображені символи, котрі попереджають про можливу небезпеку. Прочитай, що вони означають.

Із дозволу дорослих і за їх участі ознайомся з інформацією на пакуваннях засобів побутової хімії. Про що нам повідомляють виробники? Розкажи.

3. Змодельуйте подальші дії дітей у описаних ситуаціях. Яку першу допомогу треба надати в кожному із випадків?

1) Поліна та її братик Іван разом куховарили. Хлопчик відкрив пляшку з оцтом й надпив. Поліна побачила, що він почав задихатися.

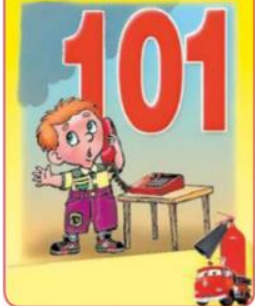

2) Юля мила раковину й випадково крапнула на руку розчином для чищення. Шкіра почервоніла та почала пекти.

3) Степан перекинув коробку прибираючи. Невідомий порошок, що був в ній, потрапив хлопчику прямо в очі.

У підручниках «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів вміщено також тексти у вигляді рекомендацій, які переважно спрямовують дітей на правильні дії і вчинки, а також містять вказівки, як робити дещо чи не робити (табл. 3.4).

Зразки текстів-рекомендацій у підручниках

«Я досліджую світ» для 2 і 4 класів

2 клас	4 клас
<p>У РАЗІ ПОЖЕЖІ ТЕЛЕФОНУЙ</p> <ul style="list-style-type: none"> ✱ Намагайся уникати задимлених місць. ✱ Не ховайся під ліжко, у шафу чи в куток. ✱ Рот і ніс прикрий мокрою тканиною. ✱ Якщо з-під дверей іде дим або вони гарячі — не відчиняй їх! Шукай інший шлях для виходу. ✱ Із приміщення вибирайся поповзом — унизу менше диму. ✱ Не користуйся ліфтом під час пожежі. 	<p>Правила поводження із засобами побутової хімії</p> <ul style="list-style-type: none"> ✱ Зберігай засіб окремо від харчових продуктів. ✱ Користуйся захисними рукавичками й окулярами. Після роботи із засобом ретельно вимий руки. ✱ Не розбризкуй аерозоль поблизу вогню. ✱ Не пий і не куштуй нічого з пляшок та банок, уміст яких тобі не відомий.

Як бачимо, навчальні тексти у підручнику для 4 класу, на відміну від підручника для 2 класу, включають необхідність доведення, порівняння, узагальнення, організації самостійної пошукової роботи учнів, а запитання і завдання до них розвивають у дітей спостережливість, увагу, актуалізують їхній життєвий досвід, спонукають до практичної діяльності.

Аналіз навчальних текстів у підручниках «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів показує, що вони побудовані на принципах дитиноцентризму, втілених в педагогічній теорії і практиці В. Сухомлинського, згідно із якими при вирішенні будь-яких освітніх питань в центрі уваги перебуває дитина та визнається цінність її особистості. Відомий педагог наголошував на тому факті, що завданням вчителя часто виступає узгодження та координація всіх впливів на особистість. З метою образної ілюстрації цього твердження вчений вдавався до порівняння роботи педагога з роботою скульптора: «Усе занепокоєння, усі прикраси та вся творчість нашої справи в тому й полягають, що скульпторів декілька. Це і родина, і особистість вихователя, і дитячий колектив, і книга, і цілковито непередбачувані впливи, скажімо, знайомі, з якими подружила дитину вулиця... Якщо б усі ці сили діяли як добре злагоджений оркестр, як легко творили б люди!» – писав В. Сухомлинський [с. 102].

Слід також констатувати, що низка навчальних текстів у підручниках «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів інтегровано відповідно до сезонного принципу, що забезпечує доступне віку молодшого школяра вивчення об'єктів й явищ природи. Послідовність викладу змісту навчальних текстів у підручниках ґрунтується на основних принципах дидактики – від простішого до складного, що створює умови для реалізації індивідуального підходу до навчання та пробуджує уяву дитини, активізує її мислення. Важливо, що текстовий матеріал підручників спрямований на реалізацію компетентнісного підходу, він сприяє розвитку особистості учня, формуванню соціальних, громадянських, здоров'язбережувальних, екологічних моделей поведінки. Навчальні тексти у вказаних підручниках подано в такий спосіб, щоб забезпечити динамічність при використанні вчителем під час організації освітнього процесу.

Отже, у підручниках «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів розміщено навчальні тексти різних видів, у яких з метою формування ключових та предметних компетентностей об'єднано через інтеграцію навчальний зміст п'яти освітніх галузей (природничої, соціальної, громадянської, історичної, здоров'язбережувальної). Навчальні тексти для учнів 2 і 4 класів забезпечують формування цілісної картини світобачення; у них враховано необхідність розвантаження змісту навчання у початковій школі. Побудова навчальних текстів у підручниках «Я досліджую світ» та їх зміст забезпечують зв'язок між способами діяльності учасників освітнього процесу і засвоєними знаннями, формуванням мислення та розвитком здібностей школярів 2 і 4 класів.

3.2. Робота редактора над позатекстовими компонентами підручника «Я досліджую світ» для учнів 2 і 4 класів

Підручник курсу «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів орієнтований на систематичне його використання у самостійній роботі учнів. Тому не випадково на перших сторінках вказаних навчальних книг міститься своєрідний апарат орієнтування – зокрема, малюнки-символи: «Запишу до словничка нові слова», «Розкажу, що ми будемо робити впродовж тижня», «Щось запитаю чи

запропоную завдання», «Так позначу завдання підвищеної складності». Майже на кожній наступній сторінці підручника учень зустрінеться хоча б з одним з цих знаків і виконає певне завдання. Отже, підручники «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів фактично виконують орієнтувальну функцію.

Умовні позначення у підручниках «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів забезпечують передумови, що необхідні для активної пізнавальної діяльності дітей, слугують наочною опорою мислення та сприяють урізноманітненню способів опрацювання значущих елементів інформації, а також вироблення в учнів вміння працювати із підручником. Вони добре розрізняються візуально, є чітко узгодженими зі змістом позначених ними завдань. Умовні позначення орієнтують школяра на певні види виконання завдань, наприклад: «виконай завдання», «поміркуй», «дай відповідь», «скористайся Інтернет-джерелом» тощо. В підручнику дотримується принцип доступності основного, додаткового й пояснювальних текстів.

Слід констатувати, що у підручниках «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів на кожен тиждень представлені:

- сюжетна картина, що пов'язує усі освітні галузі та може стати центром тижня – його яскравим початком й гарним варіантом підбиття підсумків;
- проблемні запитання для обговорення із дітьми в групах, дослід, цікаві вправи й завдання;
- комікси морально-етичної тематики, котрі можуть легко «прочитати» учні, що допоможуть виховувати їх без надмірного моралізаторства;
- цікава саморобка, що неодмінно порадує дітей;
- доступні завдання, математичні задачі, що інтегровані у тему тижня, лічилки й інший цікавий матеріал.

Підручники «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів вміщують завдання як репродуктивного, так і творчого характеру. Зокрема, репродуктивні завдання передбачають в собі навчальні дії на відтворення навчального матеріалу, його застосування в знайомих умовах («назви рослину», «назви предмети, з якими будеш працювати», «назви предмети, що зображені на малюнку»). Вони спрямовані на розвиток мислительних дій й операцій, уміння розкривати

причинно-наслідкові та цільові зв'язки, а також на розвиток логічних форм мислення (вміння робити висновки, судження).

Розроблена система вправ і завдань у підручниках «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів ґрунтується на практико-орієнтованій основі та характеризується багатофункціональністю, гнучкістю й різноманітністю, а також містить завдання різного рівня – від репродуктивного до творчого. Наведемо приклади різних видів завдань, що вміщені у підручниках «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів.

1. Завдання «Дослідження – розпізнавання» (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Завдання «Дослідження – розпізнавання» у підручниках «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів

2 клас	4 клас
<p>5. Які із зображених предметів схожі за формою?</p> 	<p>2. У довкіллі є небезпечні рослини. Розглянь зображення. Чи траплялися тобі такі рослини? Де? Розкажи.</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 10px;"> <p style="text-align: center;">Отруйні рослини</p> <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="text-align: center;"> Борщівник </div> <div style="text-align: center;"> Дурман звичайний </div> <div style="text-align: center;"> Берізка польова </div> </div> <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> <div style="text-align: center;"> Беладона </div> <div style="text-align: center;"> Болиголов плямистий </div> <div style="text-align: center;"> Вовче лико </div> </div> </div>

2. Завдання «Дослідження – пошук» (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

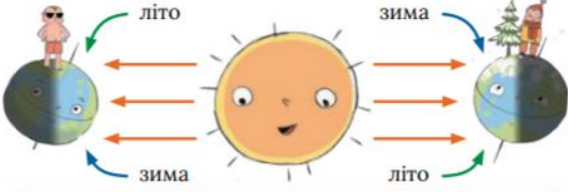

Завдання «Дослідження – пошук» у підручниках «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів

2 клас	4 клас
<p>1. Іванко розповів друзям про своє місто за фотографіями з інтернету. Що цікавого є в місті Іванка? А які пам'ятки є у твоєму населеному пункті? Знайди світлина таких місць і зроби разом з однокласниками фотоколлаж.</p> 	<p>Це сальвія, украї небезпечна рослина. Вона може спричинити опіки.</p> <p>Чи погоджуєш ти з думкою професора Фейковського про сучасних школярів? Чи часто ти шукаєш інформацію в інтернеті? Чи завжди їй можна довіряти?</p> <p>Яка інформація про сальвію та сніжноягідник є істинною? Знайди відомості про них на кількох сайтах і порівняй.</p> <p>Чи доводилося тобі бачити ці рослини?</p>

3. Завдання «Дослідження – спостереження» (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

**Завдання «Дослідження – спостереження» у підручниках
«Я досліджую світ» для 2 і 4 класів**

2 клас	4 клас
<p>2. Їжачок пригадав, що Жирафа Жирафівна показувала на уроці, як Земля рухається навколо Сонця.</p> <p>Уявна вісь, довкола якої обертається Земля, нахилена і не змінює свого напрямку. Тож коли Земля рухається навколо Сонця, сонячні промені нагрівають більше то одну її півкулю, то іншу. Літо настає там, де сонячні промені падають прямо, а зима — де вони лише ковзають по земній поверхні.</p> <p>3. Проведи дослід із лампою та глобусом, щоб побачити, як по-різному промені падають на різні частини поверхні.</p>	<p>2. Як ти вважаєш, твердження про сонечко у тексті — правда чи вигадка? Де можна перевірити цю інформацію?</p> <p>Сонечка — хижаки. Дорослі жуки і личинки харчуються попелицями, листоблошками, щитівками і кліщами. Головні вороги сонечок — інші комахи, павуки та жаби. Птахи на них не полюють. Якщо ж усєтаки нападають, ці жучки виділяють отруйну пахучу речовину із суглобів ніг, яка відлякує хижаків.</p> <p>Попелиця Кліщ Листоблошка Сонечко</p>

Як бачимо, завдання репродуктивного та пошукового характеру сприяють активізації пізнавальної активності у учнів. Передбачено і вправи, і завдання проблемного, ситуаційного характеру, що мають потенціал для формування у дітей наскрізних вмінь, предметних і ключових компетентностей, такі, що потребують організації парної й групової роботи. Редактори підручника намагалися використовувати проблемну ситуацію, яка вирішуватиметься молодшими школярами через практичне завдання. Наприклад, учням часто пропонується завдання, у якому закладена ситуація протиріччя.

Для нашого дослідження важливо, що у процесі роботи з позатекстовими компонентами підручників «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів реалізуються різноманітні функції навчальної книги:

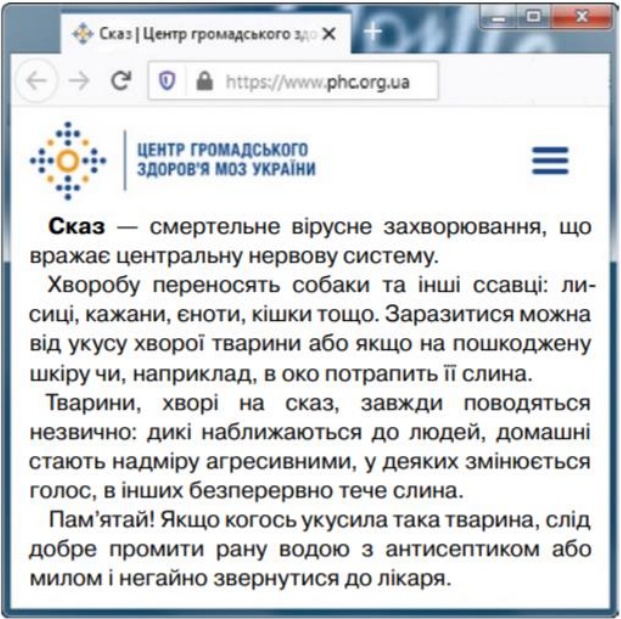
1. Мотиваційна. Реалізується через емоціогенний зміст позатекстових компонентів підручника. Тобто зміст підручників «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів, їх методичне забезпечення сприятимуть формуванню у школярів молодших класів позитивних мотивів навчання, пізнавальних потреб й інтересів (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Реалізація мотиваційної функції у підручниках

«Я досліджую світ» для 2 і 4 класів

2 клас	4 клас
<p>4. Розглянь фотографії та вислови власні здогадки про те, які факти приховує кожна з них.</p> 	<p>5. Валя запропонувала перевірити припущення в інтернеті. Діти відшукали ось таку інформацію.</p> <p>Як ти вважаєш, чи можна довіряти цій інформації? Чому?</p>

2. Інформаційна. Полягає в забезпеченні процесу засвоєння учнями систематизованих знань відповідно до вимог освітньої програми, формуванні пізнавальних умінь і навичок. Цьому сприяють завдання такого типу (табл. 3.9):

Таблиця 3.9

Реалізація інформаційної функції у підручниках

«Я досліджую світ» для 2 і 4 класів

2 клас	4 клас
<p>4. Розглянь зображення і розкажи, як люди передавали повідомлення в різні часи. Назви переваги й недоліки кожного способу.</p> 	<p>6. Дізнайся більше про корисні та небезпечні гриби. Розглянь гриби на фото. Які з них тобі знайомі? Про які тобі цікаво довідатися? Розкажи.</p> <p>Що станеться на планеті, якщо з неї зникнуть усі гриби?</p>

3. Розвивальна. Сприяє розвитку особистості учня й формує його перцептивні, мнемонічні, розумові та мовленнєві. Цьому сприяють завдання такого типу (табл. 3.10):

Таблиця 3.10

**Реалізація розвивальної функції у підручниках
«Я досліджую світ» для 2 і 4 класів**

2 клас	4 клас
<p>4. Хто із зображених тварин міг би сказати так?</p> <p>Зменшилася кількість комах та дрібних тварин — уже важко знаходити харчі. Час у вирій.</p> <p>Наношу в нірку зерняток пшениці та вівса — легше буде перезимувати.</p> <p>Поховалися в землю черв'ячки, зникли прудкі ящірки, не знайти ані жуків, ані жаб. Час залягати у сплячку.</p>	<p>3. Побудуй у зошиті ланцюг живлення, де однією з ланок є жук сонечко.</p> <p>Живі організми (рослини й тварини) з'єднані в ланцюги живлення (або харчові ланцюги), у яких кожна попередня "ланка" є поживою для наступної.</p> <p>4. Створи сонечко — оздобу для одягу, орієнтуючись на фотопідказки або відеоінструкцію. svitdovkola.org/4/porobka3</p>

4. Діяльнісна. Передбачає, що дитина у процесі навчання не лише засвоює готові теоретичні знання, а й вчиться щось робити, тобто здійснювати діяльність. Цьому сприяють завдання такого типу (табл. 3.11):

Таблиця 3.11

**Реалізація діяльнісної функції у підручниках
«Я досліджую світ» для 2 і 4 класів**

2 клас	4 клас
<p>2. Кілько згадав, що вчителька Пантера Ягуарівна розповідала про перетворення метелика.</p> <p align="center">ЖИТТЄВИЙ ЦИКЛ МЕТЕЛИКА</p> <p>3. Розкажи, як змінюється метелик у процесі розвитку. У своїй розповіді використай слова:</p> <p>спочатку потім гусінь метелик лялечка</p>	<p>3. Склади і розв'яжи задачу, використовуючи зібрані дані. Обмінюйтеся складеними задачами з однокласниками та однокласницями і розв'яжіть їх.</p> <p>Деякі квіти розкриваються й закриваються в один і той самий час. Шведський ботанік Карл Лінней склав список із 50 рослин, які можуть підказувати, котра година. Потім висадив ці рослини в саду на спеціальну клумбу й отримав квітковий годинник. Тепер такі годинники можна побачити в деяких ботанічних садах.</p>

5. Виховна. Полягає у здатності підручника впливати на дитячий світогляд, моральні й естетичні почуття; передбачає створення ситуацій для формування у учнів досвіду емоційно-ціннісного ставлення до природи, чужої та власної праці, навчання, здоров'я, до інших людей, формування та розвитку позитивних рис особистості школярів. Цьому сприяють завдання такого типу (табл. 3.12):

Таблиця 3.12

Реалізація виховної функції у підручниках

«Я досліджую світ» для 2 і 4 класів

2 клас	4 клас
<p>1. Вероніка розповіла своєму двоюрідному брату Павлові про родинні реліквії, які зберігаються на горищі, а хлопчик запропонував створити родовідне дерево. Розкажи про родину Вероніки й Павла.</p> <p>☀ Скільки поколінь відображено на родовідному дереві?</p> <p>☀ Назви предків Павла.</p> <p>☀ Скільки нащадків мають дідусь Яків і бабуся Єва?</p> 	<p>3. Прочитайте описи ситуацій та змодельуйте поведінку дітей у кожній з них.</p> <p>☀ Марина запропонувала Іринці прогулятися в лісо-сочку неподалік. Іринчиних батьків удома не було.</p> <p>☀ Під час прогулянки Петро побачив на кущі привабливі незнайомі ягідки.</p> <p>☀ Діти пішли до лісу о восьмій ранку. Сонце світило справа. О десятій годині вони зрозуміли, що заблукали.</p> <p>☀ Ніколи не куштуй незнайомих рослин, грибів – вони можуть бути отруйними!</p> <p>Залиши батькам записку: коли, куди і з ким ти йдеш, коли плануєш повернутися.</p> <p>Якщо на початку ранішньої або вечірньої прогулянки сонце було справа, то щоб вийти з лісу, слід рухатися так, аби воно світило зліва.</p>

6. Дослідницька. Полягає у спонуканні учнів до самостійного розв'язування проблеми. Цьому сприяють завдання такого типу (табл. 3.13):

Таблиця 3.13

Реалізація дослідницької функції у підручниках

«Я досліджую світ» для 2 і 4 класів

2 клас	4 клас
<p>3. Проведи дослід із лампою та глобусом, щоб побачити, як по-різному промені падають на різні частини поверхні.</p>	<p>2. Сашко почав спостерігати за енотерою і дослідив, що її квіти розкриваються близько 8-ї години вечора.</p> <p>Досліди, які ще рослини можуть замінити годинник.</p>

Як показує аналіз позатекстового компонента підручників «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів, оволодіння навчальним змістом здійснюється через використання спеціальних методів пізнання та дослідницьку діяльність учнів 2 й 4 класів. Техніко-технологічні, раціонально-логічні та творчі завдання

застосовані в підручнику для формування в учнів 8 й 10 років життєвого та практичного досвіду. Передбачені завдання практичного, дослідницького та творчого характеру, котрі можна використовувати для диференційованого навчання, доступні для учнів 2 й 4 класів. Спостереження та дослід у підручниках розроблені відповідно до вимог методики навчання за чіткими етапами та інструкціями з безпеки життєдіяльності учнів.

Важливо, що редактори прагнули задовольнити засобами підручника внутрішні мотиви учнів, які формують інтерес, допитливість та потреби, задоволення від виконаної роботи завдяки цікавим завданням й творчим вправам, іграм, для роботи з Інтернет-джерелами. Головні герої зі сторінок підручника завжди приходять на допомогу учню, вони застерігають від небезпеки, загадують загадки і грають з ними в ігри. Реалізовано модель соціальної поведінки протягом роботи в малих групах, котрі забезпечують сприятливі умови для комунікативної практики учнів й їх соціальної адаптації.

Апарат орієнтування підручників «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів різноманітний: назви статей виділені крупним шрифтом; поряд із запитаннями вміщено символічний малюнок обличчя хлопчика, що замислився, та ін. Підручник покликаний допомогти учневі під керівництвом учителя засвоїти програмовий матеріал, систематизувати знання, набуті внаслідок безпосередніх спостережень, виділити в них головне.

Процесуальний компонент підручника також доволі різноманітний. Він, в першу чергу, представлений великою кількістю рубрик: «Розгляньте знаки евакуації та обговоріть», «Розгляньте малюнок і обговоріть», «Розгляньте малюнки про відпочинок на шкільному подвір'ї. Придумайте імена цим дітям. Складіть розповідь за даним малюнком», основне призначення яких – стимулювати осмислення та повноцінне засвоєння програмового змісту. В зв'язку із цим, вчитель має змогу залучити учнів до різних видів навчальної діяльності: спостережень за об'єктами навколишнього світу, перевірки народних прикмет та проведення дослідів; малювання ілюстрацій; організації змагань; влаштування виставок й виконання практичних робіт; обговорення ситуацій

морального вибору; організації ігор; аналіз прислів'їв та обговорення змісту казок й відгадування загадок; розучування закличок, мирилок тощо.

Вправи загальнонавчального спрямування у підручнику «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів привчають учнів аналізувати предмети і явища навколишнього світу, порівнювати та узагальнювати їх («Розгляньте малюнки і скажіть: Що роблять друзі? Що ще вони можуть зробити? Прочитайте вірш на наступній сторінці. Скажіть, чого справжні друзі ніколи не роблять»), конкретизувати поняття («Розгляньте малюнки на цій і попередній сторінках. Назвіть те, що: належить до живої природи; належить до неживої природи; створене людьми»), планувати навчальну діяльність, встановлювати послідовність подій («Які кола спілкування зображені на малюнку? Людям з якого кола ви довіряєте найбільше? До людей якого кола можна звернутися по допомогу у разі потреби? А яким людям не варто занадто довіряти, ходити з ними кудись чи відчиняти їм двері своєї оселі?»).

Редактори підручника «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів органічно вплели завдання на розвиток творчих здібностей школярів («Розгляньте листівки і скажіть, до якого свята кожна з них. Поясніть, чому так думаєте»; «У якій частині малюнка зображено осінь? Як ви про це здогадалися? Які кольори переважають у природі восени? Які звуки супроводжують осінь? Що ви уявляєте, коли думаєте про осінь? Назвіть якомога більше «осінніх» слів (бабине літо, гриби, жоржини, айстри, дощ, парасолька...)) та ін.

Як видно, продуктивним завданням в підручниках «Я досліджую світ» для 2 й 4 класів належить пріоритетна роль. Вони сприяють розвитку мислення учнів початкових класів, формуванню у них уявлень і понять. Є також запитання й завдання, що вимагають застосування набутих знань в новій ситуації, виконання практичних робіт, що забезпечує зв'язок теорії із практикою та сприяє свідомому засвоєнню знань.

Особливості підручників «Я досліджую світ» для 2 та 4 класів полягають в дидактико-методичній організації – його зв'язку з життям та з практикою застосування здобутих уявлень, знань і навичок поведінки у життєвих ситуаціях. Сама назва курсу орієнтує вчителя на організацію дослідницької діяльності

школярів. Тому зміст підручників «Я досліджую світ» для 2 та 4 класів передбачає включення учнів початкових класів у практику виконання завдань дослідницького характеру:

- дослідження-розпізнавання (*Що це? Яке воно?* Дослідження за допомогою органів чуття, опис та порівняння з іншими предметами чи явищами; спільне – відмінне, до якого цілого воно належить);
- дослідження-спостереження (*Як воно діє? Для чого призначене? Що з ним відбувається?*);
- дослідження-пошук (запитування, передбачення та встановлення часо-вої й логічної послідовності явищ та подій; встановлення причинно-наслідкових зв'язків (*Яким чином? Чому? Від чого залежить? З чим пов'язано?*), здогадка, висновок-узагальнення) [1, с. 104].

Для формування дослідницьких навичок учнів у підручниках «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів передбачено способи ознайомлення їх зі способами пізнання навколишнього світу (спостереження й дослідження, опрацювання різних джерел інформації).

Отже, у позатекстовому компоненті підручників «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів закладений потенціал для формування активної позиції школярів в процесі здобуття знань, а також накопичення практичного досвіду творчого застосування їх в нових умовах. У змісті підручника широкого використання набули інтерактивні методи та різноманітні форми самостійної роботи, що допомагає орієнтуватися на визначений «Державним стандартом початкової освіти» обов'язковий результат освітнього процесу, а саме - володіння учнями ключовими й предметними компетентностями.

3.3. Робота редактора над художньо-технічним оформленням підручника «Я досліджую світ» для учнів 2 і 4 класів

Ілюстрації є важливим компонентом підручників «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів. Ілюстративний матеріал підручників представлений малюнками, об'єднаними тематичними назвами «Знайомство зі школою», «Наш клас»,

«Правила дружби» та ін. До малюнків та ілюстрацій в аналізованих підручниках пропонуються спеціальні завдання і вправи.

У даному випадку ілюстрації підручника «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів – засіб активізації думки дитини, джерело знань, її моральних і естетичних емоцій. Робота з ілюстраціями або підготовлює дітей до спілкування з навколишньою дійсністю, або ж допомагає узагальнити їхні спостереження. Кожна тема розпочинається, як правило, сюжетним малюнком, з яким пов'язані дрібні ілюстрації, розраховані на самостійну роботу дітей.

Використати у новій ситуації знання, набуті дітьми внаслідок спілкування з навколишньою дійсністю, допоможе робота з малюнками, об'єднаними тематичними назвами «Наше довкілля», «Зв'язок живої і неживої природи», «Дорога до школи» та ін. Активізувати цю роботу покликані малюнки-алогізми (Знайдіть на малюнках світлофор для пішоходів. Чим він відрізняється від звичайного? та ін., табл. 3.14):

Таблиця 3.14

Ілюстрації-алогізми у підручниках «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів

2 клас	4 клас
<p>1. На яких фотографіях зображені зміни, що відбулися без втручання людини?</p> 	<p>Професор Фейковський vs 4-А. Раунд 4</p> <p>Зараз я дізнаюся про цих малих розумників усе, що можна. Отримаю доступ до цінної інформації, а тоді...</p> <p>Новорічна лотерея! Ти виграв суперприз — 10 000 гривень! Заповни анкету, і ми принесемо гроші тобі додому.</p> <p>Анкета</p> <ul style="list-style-type: none"> Як тебе звуть? Де ти живеш? Коли твої батьки отримують зарплатню? Де ви зберігаєте гроші? Коли у вас удома нікого немає?

Також у підручниках «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів є малюнки–завдання («Хлопчик поспішає на урок. Який шлях до школи найкоротший, а який – найбільш безпечний? По черзі розкажіть, як ви йдете до школи. Які небезпеки можуть бути на цьому шляху? Як їх можна уникнути?», табл. 3.15):

Таблиця 3.15

**Ілюстрації-завдання у підручниках
«Я досліджую світ» для 2 і 4 класів**

2 клас	4 клас
<p>Чому Поліну не впізнали друзі?</p> <p>Зроблю зачіску, як у Миросі.</p> <p>Куплю кофту, як в Алісі.</p> <p>І помчу, як Славко.</p> <p>Щось, Поліно, ти зовсім на себе не схожа.</p> <p>У чому неповторність кожної людини? Розкажи.</p>	<p>3. Створи поробку з плодів рослин за зразком, відеоінструкцією або власним задумом. svitdovkola.org/4/porobka4</p>

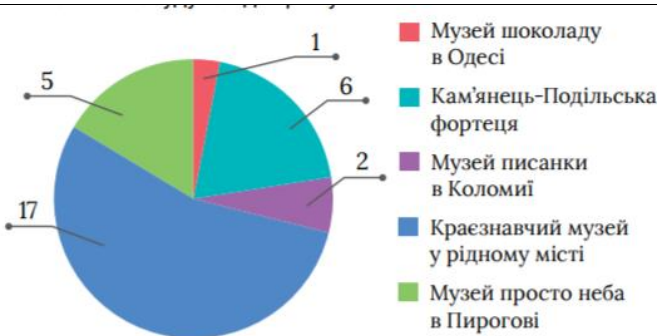
Здебільшого кожну тему у підручниках «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів ілюструють центральний і облямовуючий малюнки. Так, з теми «Наша Батьківщина» на центральному малюнку зображено стилізовану карту України (рис. 3.16), на облямовуючих – чим відома Україна (табл. 3.17):

Центральний малюнок у підручниках
«Я досліджую світ» для 2 і 4 класів

2 клас	4 клас
	

Таблиця 3.17

Об'ємуючий малюнок у підручниках
«Я досліджую світ» для 2 і 4 класів

2 клас	4 клас
	

Запитання і завдання, вміщені у підручниках «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів, спонукають дітей до уважного аналізу зображених на малюнках об'єктів, порівняння їх, знаходження спільних і відмінних ознак, будять думку дитини (Знайдіть на малюнках, як одягнені діти? Чому вони так одягнені?)

Розгляньте малюнки, порівняйте частини цих рослин, чим вони відрізняються? Чому так говорять: «Бережи природу – збережеш Батьківщину?»).

Слід констатувати, що ілюстративний матеріал аналізованих підручників «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів, виконаний на високому дидактичному і поліграфічному рівнях, несе велике емоційно-ціннісне навантаження для школярів. Призначення ілюстрацій у підручниках багатофункціональне:

1) основа для побудови розповіді («Розглянь малюнки. Розкажи про одну із зображених тварин»);

2) відтворення знань («Розглянь малюнки. Хто на них зображений?», «Розглянь малюнки. Які рослини ти знаєш?», «Які ти знаєш українські казки, героями в яких є тварини? Впізнай їх на цих малюнках»);

3) поглиблення відомого («... ми знаємо хлопчика, який уміє значно більше. Про нього художник розповів у малюнках»);

4) встановлення відповідності зображеного певним подіям, порам року, народним традиціям тощо («Розглянь малюнки. На який з них схожий твій рідний край?», «Прочитай вірш. Розпізнай за малюнком, хто звідки приїхав»);

5) аналіз вчинків, рис характеру дітей, дорослих («Хто із дітей піклується про природу? А хто завдає їй шкоди?»);

6) опора для мислення («Розглянь малюнок. Розкажи про ланцюг живлення: зерно пшениці – миша – лисиця»);

7) засіб для узагальнення, встановлення причинно–наслідкових зв'язків («Розглянь малюнок. Чому саме після літа настає осінь? А після осені настає зима?...»). «Розглянь малюнки. Поясни, чому вранці й перед заходом Сонця тінь від тополі довга, а у полудень – коротка»).

Отже, підручники «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів загалом добре ілюстровані. Серед ілюстрацій є предметні, тематичні і схематичні. Вони допомагають конкретизувати текст, відтворити у пам'яті образи предметів чи явищ природи, узагальнити набуті знання, активізують мислення дітей, є джерелом естетичних емоцій. Наведено ілюстрації, що служать основним джерелом знань, проте більшість – доповнюють текст. Схематичні малюнки в підручників дають змогу абстрагуватися від другорядного, виділити головне.

3.4. Рекомендації стосовно оптимізації редакторської підготовки підручника «Я досліджую світ» для учнів 2 і 4 класів

Реалізація Концепції Нової української школи [66], Державного стандарту початкової освіти [26] і типових освітніх програм для 1-2 та 3-4 класів [82] потребує оптимізації редакторської підготовки підручників «Я досліджую світ» для учнів 2 і 4 класів, що має бути заснована на компетентнісному, діяльнісному й особистісно орієнтованому підходах до навчання.

Серед чинників, які впливають на необхідність оптимізації редакторської підготовки підручника «Я досліджую світ» для учнів 2 і 4 класів, виділяють достатньо повну і глибоко розроблену методику аналізу, оцінювання й перевірки шкільних підручників, оскільки її відсутність ускладнює процес розробки навчальних книг та негативно позначається на їх якості. Зазначена проблема актуалізується в умовах систематичного моніторингу новоствореної навчальної літератури, рекомендованої для використання в загальноосвітніх навчальних закладах. Серед методів аналізу навчальної літератури чільне місце займає описовий, який, з одного боку, дозволяє з'ясувати навчально-науковий рівень навчальної літератури на певному ступені навчання (наприклад у рамках школи першого ступеня), а з іншого – місце книги в системі навчально-методичного комплексу [67, с. 24].

Виходячи з того, що підручник «Я досліджую світ» для учнів 2 і 4 класів як складне структурне утворення є підсистемою структури вищого порядку – навчально-методичного комплексу, варто з'ясувати його роль і місце в системі цього комплексу за такими параметрами:

- зв'язок підручника із іншими компонентами навчального комплексу та їх узгодженість (зошит з друкованою основою, книга для додаткового читання, збірник завдань й вправ тощо);

- підручник й методична література для учителя, їх взаємозв'язок: методичний посібник для вчителя (характер методичних вказівок стосовно організації роботи з підручником, необхідність використання додаткової літератури в процесі підготовки до уроку), інші компоненти методичного комплексу та їх узгодженість з підручником [39, с. 68-69].

Серед методів аналізу ефективності редакторської підготовки підручника «Я досліджую світ» для учнів 2 і 4 класів педагогічно виправданим є структурно-функціональний підхід. Складовими даного підходу визнано структурний аналіз підручника і його функціональну характеристику. Даний аналіз дозволяє з'ясувати побудову книги (поурочна чи тематична), її основні елементи: розділи, параграфи – цілісності першого ряду та тексти, завдання і вправи, ілюстративний матеріал тощо – цілісності другого ряду (за В. С. Цетлін), а також зв'язок між ними.

У науці навчального редагування побутує думка щодо того, що узагальненою характеристикою якості шкільного підручника, котра впливає із його двоєдиної сутності (як носія змісту освіти й засобу навчання), мають стати дидактичні показники, зокрема функціональна характеристика. Тому тернопільською дослідницею Я. Кодлюк розкрито підходи до аналізу ефективності підручника для початкової школи. Зокрема, з'ясовано, що розвивальний вплив підручника на особистість молодшого школяра здійснюється за такими напрямками: розвиток психічних процесів, формування загальнонавчальних вмінь та навичок та розвиток творчих здібностей, а основним засобом такого впливу являється система навчальних завдань та вправ, складених із врахуванням змістового, мотиваційного й процесуального компонентів навчання. Нею виділено види завдань та вправ, подання яких в підручниках для початкових класів сприяє реалізації основних компонентів розвивального навчання [37, с. 12-13].

Наступним кроком на шляху оптимізації редакторської підготовки підручника «Я досліджую світ» для учнів 2 і 4 класів має стати кількісно-якісна характеристика навчальних завдань, що дає можливість з'ясувати таке:

а) чи всі функції реалізовані у навчальній книзі (констатувати факт наявності чи відсутності завдань на розвиток психічних процесів, формування загальнонавчальних вмінь та навичок, розвиток творчих здібностей);

б) яку частку становлять зазначені вправи (за групами) від загальної кількості навчальних завдань;

в) які види завдань й вправ займають в підручнику провідне місце, а яких саме – незначна кількість;

г) як співставляється така кількісно-якісна характеристика навчальних завдань в одному підручнику із аналогічними показниками іншого (у межах одного класу – для різних навчальних предметів; порівняно із навчальними книгами (з одного предмета) для різних класів – попереднього й наступного – з метою з'ясування позитивної динаміки включення таких елементів апарату організації засвоєння в зміст підручників) [56, с. 134].

Серед найбільш поширених емпіричних методів дослідження якості редакторської підготовки підручника виділяють спостереження та опитування вчителів і учнів, які користуються навчальною книгою, а також вивчення рівня знань молодших школярів, рецензування та ін. [46]. Об'єктом спостереження може бути як сам процес використання книги на уроці, так й самостійна робота школярів з нею. Цей метод допомагає встановити, які саме функції виконує підручник та як часто звертаються учні до нього й з якою метою; на яких етапах уроку підручник використовується найчастіше, скільки часу витрачається; до яких структурних компонентів підручника учні звертаються найчастіше; якими методами й прийомами вчитель формує у школярів вміння працювати із книгою; які труднощі виникають в процесі організації роботи з підручником та чим саме вони зумовлені; які інші засоби навчання використовують на уроці.

Спостереження як метод перевірки ефективності редакторської підготовки підручника має відповідати таким вимогам: конкретне визначення предмета спостереження; розробка схеми спостереження (перелік запитань, які вивчатимуться) на базі літератури, думок психологів й учителів; визначення часу спостереження, його меж та характеру; вибір груп класів, окремих учнів, котрі будуть залучені до проведення дослідження підручника; визначення форм та способів фіксації результатів спостереження (із використанням технічних засобів або без них; в процесі спостереження або відразу ж після нього) [94].

Анкетне опитування учителів, що працюють за підручником, – перевірений метод дослідження якості редакторської підготовки навчальної книги. Під час використання такого методу перевірки потрібно пам'ятати, що в

анкеті варто пропонувати учителям як закриті питання (з заданим переліком можливих відповідей), що дають змогу чіткіше систематизувати та узагальнити думки опитуваних й зробити відповідні висновки, так і відкриті, які спонукають педагогів проаналізувати свій власний досвід та досвід колег, висловити свої міркування щодо якості книги; анкета повинна містити запитання, які стосуються не просто узагальнених характеристик підручника, а й окремих його структурних елементів (завдань і вправ, тексту, ілюстративного матеріалу та ін.) [33].

Опитування учнів як компонент дослідження якості редакторської підготовки підручника (анкетування, індивідуальна бесіда) дозволяє виділити їхнє враження щодо якості та доступності підручника, пропозиції щодо удосконалення змісту та структури, способи роботи із даним видом навчальної літератури. Висловлення міркування можуть бути важливим засобом вивчення навчальної мотивації й пізнавальних інтересів учнів. Тому, остаточно можна оцінити книгу лише тоді, коли визначено її вплив на результати навчання [68, с. 143].

Не втрачає свого значення й рецензування, як метод аналізу якості редакторської підготовки підручника. Учені переконані, що застосувати усі названі методи до аналізу кожного підручника на практиці неможливо, оскільки це об'ємна робота, тому вони вважають, що на фінальній стадії оцінювання підручника достатньо використати два критерії, котрі свідчать про якість навчальної книги: відповідність навчальній програмі та позитивний відзив вчителів, учнів та їх батьків [27, с. 9].

Охарактеризовані теоретичні підходи до аналізу й оцінювання якості редакторської підготовки підручника дозволяють виокремити основні напрями методики аналізу якості редакторської підготовки підручника «Я досліджую світ» для учнів 2 і 4 класів. Так, першим кроком на шляху даного підходу має стати описовий аналіз, як основний метод дослідження підручника. Він спрямований на з'ясування ролі й місця підручника в системі навчально-методичного комплексу, зокрема: підручник – це самостійний елемент навчального процесу; зв'язок підручника із іншими компонентами навчального

комплексу та їх узгодженість (зошит із друкованою основою або книга для додаткового читання); підручник й методична література для вчителя та їх взаємозв'язок. Наступний крок – це структурно-функціональний аналіз підручника. Структурний аналіз передбачає в собі виявлення складу елементів навчальної книги й зв'язків між ними. Функціональний аналіз передбачає з'ясування того, якою мірою в підручнику реалізовані провідні функції навчальної книги, а саме – інформаційна, розвивальна, виховна і мотиваційна. Саме вони визначають вимоги до навчальної книги, її змісту, структури і вибору засобів реалізації функцій, котрі відповідають різним типам підручника.

Удосконалення редакторської підготовки підручника «Я досліджую світ» для учнів 2 і 4 класів повинно передбачати, що вказаний курс має значні можливості для реалізації завдання розвитку пізнавальних процесів. Саме на змісті інтегрованих галузей мають розширюватися елементарні знання учнів про предмети і явища природи та соціуму; розкриватися у доступній формі зв'язки між неживою й живою природою, а також вплив людини на природу; виховуватися шанобливе ставлення до Батьківщини; формуватися вміння аналізувати та синтезувати, оцінювати, узагальнювати, систематизувати об'єкти та явища, визначати закономірність зв'язків (у т.ч. причинно-наслідкових) між ними; формуватися вміння відрізнити істотне від неістотного, формулювати гіпотези, перевіряти їх; вироблятися практико–зорієнтовані вміння і навички та ін. [64 с. 76].

Слід констатувати, що організація освітнього процесу на уроках курсу «Я досліджую світ» передбачає слідування концепції проблемного навчання, що сприяє не тільки формуванню в учнів необхідної системи знань, вмінь та навичок, а й досягненню високого рівня розумового розвитку та формуванню здібностей до самонавчання [64]. У рамках концепції проблемного навчання, основними методами навчання у підручниках «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів мають стати способи роботи з учнями, які передбачають їх активну участь у процесі навчання і пізнання навколишнього світу.

Редагування змісту підручників «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів повинно враховувати, що основними методами пізнання навколишнього світу в

початковій школі є спостереження і дослідження (експериментування). Спостереження на уроках курсу «Я досліджую світ» передбачає вивчення об'єктів навколишнього світу за допомогою органів чуття. При організації спостережень необхідно чітко визначити з учнями мету даного виду діяльності, створити необхідні умови і скласти план роботи. У ході роботи доцільно фіксувати спостереження і результати. У кінці спостереження необхідно обов'язково зробити висновки і розглянути можливості подальшої роботи [29].

Редагування також потребує використання у підручниках «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів словесних методів навчання. Останні на уроках передбачають проведення бесід, дискусій, пояснень, роботу з підручником тощо. Тому редагування навчальних текстів підручника «Я досліджую світ» повинно включати різноманітні стратегії читання (виокремлення головного слова, думки, знаходження відповіді на запитання тощо). Редагування потребує і використання наочних посібників у підручниках для 2 і 4 класів (таблиць, карт, схем, малюнків тощо), що дозволяє учням отримати достовірні знання про навколишній світ і його реальну картину. Також у процесі редагування слід враховувати, що ігрова діяльність молодших школярів у формі дидактичних та сюжетно–рольових ігор сприяє ефективнішому засвоєнню чи закріпленню навчального матеріалу, що потребує реалізації її в підручниках.

У процесі редакторської підготовки підручника «Я досліджую світ» для учнів 2 і 4 класів доцільно враховувати міжпредметні зв'язки курсу з іншими предметами. Оскільки, в процесі вивчення предмету «Я досліджую світ» у школярів молодших класів повинен сформуватися цілісний погляд на навколишнє природне й соціальне середовище, місце у ньому людини, то в підручниках має реалізуватися основна мета предметів, що визначають зміст інтегрованого курсу «Я досліджую світ», – формування соціального досвіду школярів, усвідомлення ними елементарної взаємодії у системі «людина – природа – суспільство», виховання морального та екологічно обґрунтованого ставлення до середовища проживання й правил поведінки у ньому [33].

На сучасному етапі розвитку початкової освіти назріла потреба узгодити зміст та методи початкової освіти з навчальними можливостями дитини, в

повній мірі використати їх й, тим самим, поліпшити якість навчання, піднести його вагу в загальному розвитку учнів. Це передбачає, у першу чергу, посилення психолого-педагогічного супроводу підручника. Тому оптимізація редакторської підготовки підручника «Я досліджую світ» для учнів 2 і 4 класів передбачає неухильне дотримання орієнтації на вікові особливості молодших школярів. Оскільки в початкових класах формуються тільки елементи світогляду дитини, тому дуже важливо, щоб зміст підручника та його обсяг не перевищували психофізичних можливостей школярів [45, с. 241].

У зв'язку з тим, що в молодшому шкільному віці інтенсивно розвиваються психічні процеси, зокрема й ті, що забезпечують набуття сенсорного (чуттєвого) досвіду, доцільно наповнити підручники «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів завданнями для розвитку фонематичного слуху й тренування слухової пам'яті (вони привчають бути уважним до звуків оточення, а водночас сприяють навчальному слуханню); на виділення у почутому (прочитаному) нового чи незвичного; на розрізнення найхарактерніших звуків природи; вправами на тренування обсягу і точності зорового сприйняття; завданнями, які передбачають домальовування, розфарбовування, штриховку та з'єднання [41]. Помітно, що саме завдання такого виду забезпечують набуття базових пізнавальних умінь (бачити, слухати, відчувати), які виступають фундаментом для формування чуттєвого досвіду дітей.

Таким чином, оптимізація редакторської підготовки підручника «Я досліджую світ» для учнів 2 і 4 класів передбачає наявність методики аналізу, оцінювання й перевірки шкільних підручників. Виокремлено основні напрями методики аналізу якості редакторської підготовки підручника «Я досліджую світ» для учнів 2 і 4 класів (описовий аналіз, що спрямований на з'ясування ролі й місця підручника в системі навчально-методичного комплексу, та структурно-функціональний аналіз підручника, що передбачає виявлення складу елементів навчальної книги та зв'язків між ними, а також з'ясування того, в якій мірі в підручнику реалізовані провідні функції навчальної книги. Аналізовані підручники з погляду роботи редактора слід доповнити завданнями на розвиток

пізнавальних процесів учнів, на основі основних методів пізнання оточуючого світу в початковій школі – спостереження і дослідження (експериментування).

ВИСНОВКИ

Обґрунтування особливостей роботи редактора над навчальним виданням

для початкової школи» (на прикладі підручника «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів) дає змогу зробити такі висновки.

1. Визначено поняття, види та структуру навчального видання. Навчальне видання — це книжка, котра містить певні наукові знання із навчальної дисципліни, відповідно до цілей навчання, що встановлені програмою й вимогами дидактики. В даний час все більш широкое поширення набувають електронні носії інформації, електронні підручники. Програми навчальних предметів та навчальна література є найважливішим елементом змісту освіти та організації процесу навчання.

2. Охарактеризовано особливості освітньої галузі та підручничого забезпечення курсу «Я досліджую світ» для початкової школи. Вказаний курс реалізує зміст природничої, технологічної, інформатичної, соціальної, здоров'язбережувальної, громадянської, історичної галузей. Завданнями курсу є: сформувати в учнів елементарні поняття про навколишній світ на основі єдності та взаємозв'язку його складових елементів; дати первинне уявлення про систему цінностей, соціально прийнятих норм поведінки та норм безпечної поведінки в соціальному середовищі, про екологічну культуру; підготувати здобувачів освіти до подальшої освіти в галузі навколишнього світу в межах суспільних і природничих дисциплін і сформувати в них прагнення пізнавати навколишній світ самостійно. Проаналізовано підручники, підготовлені за типовою освітньою програмою НУШ під керівництвом О. Савченко і Р. Шияна. Показано переваги підручників «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів (автори Т. Воронцова та ін.): чіткий виклад і структурованість змісту; діалогічність невеликих за обсягом текстів; достатня кількість ілюстративного матеріалу, який є важливим розповсюджувачем знань і має самостійну інформативну навантаженість; технологічність; наукова коректність інформації; спрямованість на розвиток вмінь працювати самостійно, у парі чи групі; творчих здібностей та навичок самоосвіти, інтересу учнів до предмета тощо.

3. Досліджено зміст та напрямки роботи редактора над підручниками для початкової школи. Вивчення наукової літератури засвідчило відсутність єдиних критеріїв аналізу ефективності роботи редактора над навчальним виданням. Показано, що узагальненою характеристикою ефективності роботи редактора

над навчальним виданням, яка впливає з його сутності, мають стати дидактичні показники, а загальнодидактичним критерієм – його основні компоненти. Запропоновано аналіз редакторської підготовки проводити на основі аналізу роботи редактора над текстами, позатекстовими компонентами та художньо-технічним оформленням підручника «Я досліджую світ».

4. Досліджено зміст роботи редактора над текстами підручника «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів. У підручниках уміщено тексти різних видів, у яких з метою формування ключових та предметних компетентностей об'єднано через інтеграцію навчальний зміст п'яти освітніх галузей (соціальної, природничої, історичної, громадянської та здоров'язбережувальної). Навчальні тексти підручників забезпечують формування у учнів цілісної картини світобачення; в них враховано ідею розвантаження змісту навчання у початковій школі. Побудова текстів та їх зміст забезпечують зв'язок між способами діяльності учасників навчального процесу та засвоєними знаннями, формуванням мислення та розвитком здібностей учнів 2 і 4 класів.

5. Проаналізовано роботу редактора над позатекстовими компонентами підручника «Я досліджую світ» для 2 і 4 класів. До позатекстових компонентів підручників віднесено апарат організації засвоєння, що передбачає наявність різних типів навчальних завдань та вправ – а саме пропедевтичних, ввідних, пробних, тренувальних, творчих; питома вага серед них творчих та розвивальних; їх розташування у підручнику із врахуванням основних етапів процесу навчання – сприймання навчального матеріалу, його усвідомлення та осмислення (розуміння), закріплення, використання на практиці; диференціювання навчальної інформації засобами підручника (наявність шрифтових і кольорових виділень). Показано, що у позатекстовому компоненті підручників «Я досліджую світ» закладений потенціал для формування активної позиції школярів в процесі здобуття знань та накопичення практичного досвіду творчого застосування їх в нових умовах. У позатекстовому компоненті підручників використання набули різноманітні форми самостійної роботи, що допомагає орієнтуватися на визначений стандартом початкової освіти результат освітнього процесу – володіння ключовими та предметними компетентностями.

6. Досліджено роботу редактора над художньо-технічним оформленням підручника «Я досліджую світ» для учнів 2 і 4 класів. Відзначено його добру ілюстрованість, виділено предметні, тематичні і схематичні ілюстрації. Вони допомагають конкретизувати текст, відтворити у пам'яті образи предметів чи явищ природи, узагальнити набуті знання, активізують мислення дітей, є джерелом естетичних емоцій. Наведено ілюстрації, що служать основним джерелом знань, проте більшість – доповнюють текст. Схематичні малюнки в підручнику дають змогу абстрагуватися від другорядного, виділити головне.

7. Розроблено рекомендації щодо оптимізації редакторської підготовки підручника «Я досліджую світ» для учнів 2 і 4 класів, що передбачають наявність методики аналізу, оцінювання й перевірки шкільних підручників. Виокремлено основні напрями методики аналізу якості редакторської підготовки підручника (описовий аналіз, спрямований на з'ясування ролі й місця підручника в системі навчально-методичного комплексу, та структурно-функціональний аналіз підручника, що передбачає виявлення складу елементів навчальної книги та зв'язків між ними, а також з'ясування того, в якій мірі в підручнику реалізовані провідні функції навчальної книги. Аналізовані підручники з погляду роботи редактора слід доповнити завданнями на розвиток пізнавальних процесів учнів, на основі основних методів пізнання оточуючого світу в початковій школі – спостереження і дослідження (експериментування).

Перспективами проведеного дослідження можна визначити шляхи оптимізації редакторської підготовки підручника «Я досліджую світ» для учнів 1 і 3 класів у порівняльному аспекті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусенко І. В., Котелянець Н. В., Агеєва О. В. Особливості реалізації змісту інтегрованого курсу «Я досліджую світ» в умовах Нової української школи. *Початкова освіта: методичні рекомендації щодо організації навчального процесу в 2018/2019 навчальному році*. Київ : Оріон, 2018. С. 102–110.
2. Артёмов І.В., Ващук О.М. Навчальна книга : організація і методика створення : навчальний посібник. Ужгород : ЗакДУ, 2012. 238 с.
3. Бабюк Т.Й. Методика навчання освітньої галузі «Природознавство» : навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2017. 100 с.
4. Біда О. А. Підготовка майбутніх вчителів до здійснення природознавчої освіти у початковій школі : теоретико-методичні засади : монографія. Київ : Науковий світ, 2002. 322 с.
5. Бурдонос Л. Еволюція і сучасний стан видання навчальної літератури в Україні періоду незалежності. *Вісн. Кн. палати*. 2016. № 12. С. 8–10.
6. Вельдбрехт Д. О., Токар Н. Г. Декада природознавства в школі. Харків : Вид. група «Основа», 2003. 96 с.
7. Видавнича справа та редагування в Україні : постаті і джерела : навч. посіб. / за ред. Н. Зелінської. Львів : Світ, 2003. 612 с.
8. Вікова психологія : навч. посіб. / О. Сергєєнкова, О. Столярчук, О. Коханова, О. Пасєка. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 384 с.
9. Вікова та педагогічна психологія / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.
10. Воронцова Т. В., Пономаренко В. С. Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1–4 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу : навч.-метод. посіб. Київ : Алатон, 2019. 128 с.
11. Гільберг Т., Сак Т. Навчально-дослідницька діяльність на уроках природознавства. *Учитель початкової школи*. 2014. № 7–8. С. 15–17.
12. Гільберг Т., Тарнавська С., Павич Н. Методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1–4 класах на засадах компетентнісного підходу : навчально-методичний посібник. Київ : Генеза, 2019. 256 с.

13. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне : Волинські обереги, 2011. 552 с.
14. Горяня Л.І. Педагогічні умови організації освітнього процесу в курсі «Я досліджую світ» у 1-4 класах. *Основи безпеки життєдіяльності*. 2019. №1. С. 61-63.
15. Гудзик І. Побудова тексту підручника як фактор його читабельності. *Проблеми сучасного підручника* : зб. наук. праць. К. : Педагогічна думка, 2000. Вип. 2. С. 123-127.
16. Гуманізація процесу навчання в початковій школі : навчальний посібник / за ред. С. П. Бондар. Київ : Стилос, 2001. 256 с.
17. Державний стандарт початкової освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/Lavs/show/87-2018>
18. Добровольський О.О., Хойнацький М.С. Підготовка оригіналів до видання : на допомогу автору, рецензентові, редактору, коректорові. Київ : Вища школа, 1991. 110 с.
19. ДСТУ 3017-95. Видання. Основні види. Терміни та визначення). 34 с.
20. ДСТУ 3018-95. Видання. Поліграфічне виконання. Терміни та визначення.
21. Дурняк Б.В. Видавничо-поліграфічна галузь України : стан, проблеми, тенденції. Львів : УАД, 2006. 272 с.
22. Єпіхіна М.А. Особливості викладання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у Новій українській школі в контексті педагогіки партнерства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 1 (44). С. 67-70.
23. Жаркова І. І. Формування предметної природознавчої компетентності молодших школярів шляхом використання проектної технології. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка*. Серія : Педагогіка. Тернопіль, 2015. № 1. С. 43-49.
24. Жосан О. Е. Шкільна навчальна література : теорія і практика : довідник. Кіровоград : Імекс ЛТД, 2014. 156 с.

- 25.Засєкіна Т. Аналіз підручників інтегрованого курсу «Я досліджую світ». URL : <http://ipvid.org.ua/Vypusk24/Statti.pdf>
- 26.Засєкіна Т.М. До концепції підручника інтегрованого курсу «Природничі науки». *Проблеми сучасного підручника*. 2018. Вип. 20. С. 111–126.
- 27.Карпенко В.О. Основи редакторської майстерності. Теорія, методика, практика : підручник. Київ : Ун-т «Україна», 2007. 431 с.
- 28.Кисель Л. Дослідницька діяльність на уроках курсу «ЯДС». *Учитель початкової школи*. 2018. №1. С. 28–31.
- 29.Коваленко С.С. Створити якісні підручники – завдання державної ваги. *Рідна школа*. 1994. № 6. С. 70–73.
- 30.Кодлюк Я. Інновації у змісті підручників для початкової школи. *Початкова школа*. 2017. № 12. С. 42–46.
- 31.Кодлюк Я. П. Підручник для початкової школи : дидактико-методичний аспект : навчально-методичний посібник. Тернопіль : Вектор, 2016. 116 с.
- 32.Кодлюк Я. П. Підручник для початкової школи: теорія і практика : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2004. 288 с.
- 33.Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення в початковій школі. Київ : Наш час, 2006. 368 с.
- 34.Кодлюк Я. П. Шкільний підручник як модель процесу навчання: історія, теорія, практика: результати науково-дослідної роботи. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. 46 с.
- 35.Кодлюк Я.П., Янченко О.Я. Робота з підручником на уроках у початковій школі. Київ : Наш час, 2009. 104 с.
- 36.Красовський О. С. Дидактичні основи формування змісту підручників. *Педагогіка і психологія*. 2018. № 2. С. 134–142.
- 37.Кумрик О. Підручники та інші навчальні видання. *Рідна школа*. 2015. №1. С. 27-28.
- 38.Лазаревський В. Я. Підручники для початкових класів. *Початкова школа*. 1983. №10. С. 77-78.
- 39.Локшина О. І. Зміст шкільної освіти в країнах Європейського Союзу: теорія і практика (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.). Київ : Богданова

- А. М., 2009. 404 с.
40. Малафіїк І. В. Дидактика : навч. посіб. Київ : Кондор, 2005. 397 с.
41. Медіаграмотність та критичне мислення в початковій школі: посібник для вчителя / за ред. Волошенюк О., Дегтярьової Г., Іванова В. Київ : ЦВП, АУП, 2017. 197 с.
42. Методика викладання природознавства в початковій школі : навчальний посібник / уклад. Н. І. Луцан. Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника, 2010. 204 с.
43. Мієр Т. І. Організація навчально-дослідницької діяльності молодших школярів у взаємодії з собою та з іншими : монографія. Кіровоград : Александрова М. В., 2016. 424 с.
44. Мозуль І. В. Словник-довідник з природознавства : навч. посіб. Глухів: РВВ ГНПУ, 2015. 116 с.
45. Мозуль І. В. Навчання природознавства в сучасній початковій школі : навч. посіб. Київ : Ліра-К, 2017. 236 с.
46. Набой С. Шляхи інтенсифікації навчання у початковій школі. *Початкова школа*. 2012. №11. С. 1–5.
47. Навчання і виховання учнів 2 класу : методичний посібник / упоряд. О. Я. Савченко. Київ : Початкова школа, 2004. 454 с.
48. Навчання і виховання учнів 4 класу : методичний посібник / упоряд. О. Я. Савченко. Київ : Початкова школа, 2005. 522 с.
49. Начосіна М. М. Сучасні методи навчання на уроках природознавства. Суми : СДПУ, 2001. 138 с.
50. Нова українська школа : методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1–4 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу : навчально-методичний посібник / Т. Воронцова, В. Пономаренко, О. Хомич, І. Гарбузюк, Н. Андрук. Київ : Алатон, 2019. 384 с.
51. Нова українська школа : poradник для вчителя / за ред. Н. М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с.
52. Нова українська школа : poradник для вчителя / Софій Н. З.,

- Онопрієнко О. В., Найда Ю. М., Пристінська М. С., Большакова І. О. ; за ред. Бібік Н. М. К. : Плеяди, 2017. 206 с.
- 53.Огар Е.І. Навчальна книга : проблеми видавничої підготовки. Львів : Світ, 2006. 184 с.
- 54.Партико З.В. Загальне редагування : нормативні основи : навч. посіб. Львів : Афіша, 2011. 640 с.
- 55.Пометун О.І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посіб. Київ : А.С.К., 2004. 192 с.
- 56.Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 року № 988. URL : https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/54258.
- 57.Різун В.В. Літературне редагування : підручник. Київ : Либідь, 1996. 240 с.
- 58.Рудницька Н. Ю. Інноваційні технології навчання у початковій школі : навчальний посібник. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 125 с.
- 59.Сава В.І. Основи техніки творення книги : навч. посіб. Львів : Каменяр, 2000. 136 с.
- 60.Сава В.І. Художньо-технічне оформлення книги : навч. посіб. Львів : Оріяна-Нова, 2003. 168 с.
- 61.Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти. Київ : Грамота, 2012. 502 с.
- 62.Савченко О. Я. Уміння вчитися – ключова компетентність молодшого школяра : посібник. Київ : Педагогічна думка, 2014. 176 с.
- 63.Савченко О. Я. Якість і варіативність шкільних підручників як умова запровадження державних стандартів початкової освіти. *Початкова школа*. 2001. №8. С 10-12.
- 64.Стадник О. Г. Функції підручника як провідного компонента навчально-методичного забезпечення шкільного предмету. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2014. Ч. 2. С. 356–362. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpudpu_2014_2_50.

65. Стахів Л. Методика викладання природознавства : підручник. Дрогобич : ДДПУ, 2014. 212 с.
66. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Київ : Рад. школа, 1988. 220 с.
67. Танська В. В. Методика навчання природознавства у початковій школі. Житомир : ЖДУ ім. І. Франко, 2014. 236 с.
68. Тимошик М. С. Видавнича справа та редагування : навч. посіб. Київ : Ін Юре, 2004. 224 с.
69. Тимошик М. С. Книга для автора, редактора, видавця : практ. посіб. Київ : Наша культура і наука, 2005. 560 с.
70. Тимошик М.С. Історія видавничої справи : підручник. Київ : Наша культура і наука, 2003. 496 с.
71. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти: 1–2 та 3–4 класи. Київ : Світоч, 2019. 336 с.
72. Фурман А.В. Теорія і практика розвивального підручника : монографія. Тернопіль : Економічна думка, 2004. 288 с.
73. Шевченко В. Е. Художньо-технічне редагування. Київ : Київський університет, 2005. 254 с.
74. Щекатунова Г. Д. Модель підручника школи майбутнього : суспільні та дидактичні вимоги, характеристики. *Проблеми сучасного підручника* : зб. наук. пр. Київ : Пед. думка, 2019. Вип. 9. С. 35 – 41.
75. Я досліджую світ : підруч. інтегрованого курсу для 2 кл. закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Частина 1 / Т. В. Воронцова, В. С. Пономаренко, О. Л. Хомич, І. В. Гарбузюк, Н. В. Андрук, К. С. Василенко. Київ : Алатон, 2018. 128 с.
76. Я досліджую світ : підруч. інтегрованого курсу для 2 кл. закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Частина 2 / Т. В. Воронцова, В. С. Пономаренко, О. Л. Хомич, І. В. Гарбузюк, Н. В. Андрук, К. С. Василенко. Київ : Алатон, 2018. 128 с.
77. Я досліджую світ : підруч. інтегрованого курсу для 4 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Частина 1 / Т. В. Воронцова, В. С. Пономаренко, О. Л. Хомич, І. В. Гарбузюк, Н. В. Андрук,

К. С. Василенко. Київ : Алатон, 2019. 128 с. URL : <https://files.pidruchnyk.com.ua/uploads/book/1-klas-ja-doslidzhuju-svit-voroncova-2020-2.pdf>

78. Я досліджую світ : підруч. інтегрованого курсу для 4 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Частина 2 / Т. В. Воронцова, В. С. Пономаренко, О. Л. Хомич, І. В. Гарбузюк, Н. В. Андрук, К. С. Василенко. Київ : Алатон, 2018. 128 с. URL : <https://files.pidruchnyk.com.ua/uploads/book/1-klas-ja-doslidzhuju-svit-voroncova-2020-4.pdf>
79. Ярема С.М. Технічне редагування : навч. посіб. Київ : Ун-т «Україна», 2003. 284 с.
80. Ярошенко О. Г. Чинники модернізації навчального процесу з предметів освітньої галузі «Природознавство». *Вісник Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка*. Сер. : Педагогічні науки. 2016. Вип. 31. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgnpu_2016_31_5.